

Міністерство освіти і науки України
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Факультет геології, географії, рекреації і туризму

Кафедра соціально-економічної географії і регіонознавства
імені Костянтина Нємця

До захисту допущено
кафедрою соціально-економічної географії і регіонознавства
імені Костянтина Нємця
протокол № _____ від _____
завідувач кафедри _____ Катерина СЕГІДА
« ____ » _____ 2026 р.

Кваліфікаційна робота
здобувача першого (бакалаврського) рівня вищої освіти

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ МІСТ ЧЕСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ

Спеціальність 106. Географія

Освітня програма Економічна, соціальна географія
та регіональний розвиток

Виконавець _____ Дарина АВАД

Науковий керівник _____ Наталія ГУСЄВА

Харків – 2026

РЕФЕРАТ (АНОТАЦІЯ)

Мета дослідження – дати суспільно-географічну характеристику міст Чеської Республіки та виявити особливості їх розвитку в сучасних умовах.

Об'єктом дослідження є міста, а **предметом дослідження** – суспільно-географічні особливості міст Чеської Республіки в сучасних умовах.

Методи дослідження: порівняльно-географічний, історичний, статистичний, картографічний, системного аналізу та типологічний.

У роботі систематизовано теоретичні підходи до визначення поняття «місто» та розглянуто принципи класифікації і типології міських поселень. Виокремлено дванадцять наукових підходів до визначення міста; охарактеризовано функції міст за О. Г. Топчієвим та критерії визначення за В. Б. Родченком. Розглянуто стадіальну модель урбанізації Л. Клаасена та чинники субурбанізації у контексті розвитку чеської міської системи.

Проаналізовано дев'ять етапів формування міської системи Чеської Республіки. Ключовими визначено: середньовічну урбанізацію XIII ст. з формуванням близько 40 королівських міст у рамках *Ostsiedlung*; золоту добу Карла IV (1346-1378 років); індустріалізацію XIX ст. – відкриття залізниці *Kaiser-Ferdinands-Nordbahn* у 1839 році та зростання частки городян з 15 % у 1850 до 35 % у 1910 роках; Першу Чехословацьку Республіку, що зосередила близько 80 % промислового потенціалу колишньої Австро-Угорщини; масштабне виселення (одсун) близько 2,5 млн. судетських німців у 1945-1947 роках; соціалістичну урбанізацію з будівництвом панелаків; постсоціалістичну трансформацію з субурбанізацією та деіндустріалізацією після 1989 року.

Охарактеризовано сучасний стан міської системи: станом на 2025 рік країна налічує 6258 муніципалітетів, з яких 610 мають статус міста, 27 – статутного міста та 232 – ринкового містечка. Виявлено моноцентричний характер міської ієрархії з домінуванням Празької агломерації (2,3 млн. осіб, понад 20 % населення країни). Брненська агломерація нараховує понад 500 тис. осіб, Остравська – близько 800 тис.

Визначено ключові суспільно-географічні особливості: демографічне старіння (середній вік зріс на 5,8 року між 1993 і 2020 роками); міграційна поляризація – Прага отримала міграційний приріст +171468 осіб, тоді як Острава втратила 27516, Карвіна – 12081 осіб за 1993-2020 роки; висока частка іноземців (10 % або 1,09 млн. осіб у 2024 році, серед яких 589456 – громадяни України); рівень безробіття 3,1 % – один з найнижчих в ЄС.

Встановлено ключові проблеми: просторова поляризація (ВВП на душу населення Праги – 192,8 % від середнього по ЄС); депопуляція малих міст (близько 30 % міст до 2500 мешканців скоротили населення у XXI ст.); масштабна постіндустріальна спадщина (2355 локацій браунфілдів, 10400 га); соціальна сегрегація у деіндустріалізованих містах. Перспективи розвитку пов'язані з регенерацією браунфілдів (модель Долні Вітковіце в Оставі), розвитком туристичної функції (18 об'єктів ЮНЕСКО), транскордонним співробітництвом у рамках 13 єврорегіонів, впровадженні концепції *Smart City* та екологічною трансформацією вугільних регіонів за підтримки ЄС (1,64 млрд. євро з Фонду справедливого переходу).

Ключові слова: міська система, урбанізація, субурбанізація, міська агломерація, браунфілди, деіндустріалізація, Чеська Республіка, міська ієрархія, постсоціалістична трансформація, демографічне старіння, єврорегіони, туристична функція.

ABSTRACT

Avad D. B. Features of Urban Development in the Czech Republic. – Bachelor's Thesis in Specialty 106 «Geography». – V. N. Karazin Kharkiv National University, Kharkiv, 2026.

Research aim – to provide a human-geographical characterisation of cities of the Czech Republic and to identify the features of their development under current conditions.

Object of the study is cities; **subject of the study** – human-geographical features of cities of the Czech Republic under current conditions.

Research methods: comparative-geographical, historical, statistical, cartographic, systems analysis, and typological.

The study systematises theoretical approaches to defining the concept of «city» and examines principles of classification and typology of urban settlements. Twelve scientific approaches to defining a city are identified; city functions according to O. Topchiev and identification criteria according to V. Rodchenko are characterised. The stage-based urbanisation model by L. Klassen and suburbanisation factors are examined in the context of Czech urban system development.

Nine stages of formation of the Czech urban system are analysed. Key stages include: medieval urbanisation of the 13th century with approximately 40 royal towns formed through Ostsiedlung; the golden age of Charles IV (1346-1378); 19th century industrialisation – the opening of the Kaiser Ferdinands-Nordbahn railway in 1839 and urban population growth from 15% in 1850 to 35% in 1910; the First Czechoslovak Republic, which concentrated about 80% of the former Austria-Hungary's industrial capacity; the forced expulsion (odsun) of approximately 2.5 million Sudeten Germans in 1945-1947; socialist urbanisation with panel housing construction; and post-socialist transformation with suburbanisation and deindustrialisation after 1989.

The current state of the urban system is characterised: as of 2025, the country has 6,258 municipalities, of which 610 hold city status, 27 are statutory cities, and 232 are market towns. A monocentric urban hierarchy is identified, dominated by the Prague agglomeration (2.3 million people). The Brno agglomeration has over 500,000 and the Ostrava agglomeration approximately 800,000 residents.

Key human-geographical features are determined: demographic ageing (mean age increased by 5.8 years between 1993 and 2020); migration polarisation – Prague gained +171,468 migrants while Ostrava lost 27,516 and Karviná 12,081 persons in 1993-2020; a high share of foreign residents (10% or 1.09 million persons in 2024, including 589,456 Ukrainian citizens); and an unemployment rate of 3.1% – one of the lowest in the EU.

Key challenges identified include spatial polarisation (Prague GDP per capita at 192.8% of EU average), depopulation of small towns (approximately 30% of towns under 2,500 residents have declined), a large-scale post-industrial legacy (2,355 brownfield sites, 10,400 ha), and social segregation in deindustrialised cities. Development prospects are linked to brownfield regeneration (the Dolní Vítkovice model in Ostrava), tourism development (18 UNESCO World Heritage Sites), cross-border cooperation within 13 euroregions, Smart City implementation, and ecological transformation of coal regions supported by EU funding (€1.64 billion from the Just Transition Fund).

Keywords: urban system, urbanisation, suburbanisation, urban agglomeration, brownfields, deindustrialisation, Czech Republic, urban hierarchy, post-socialist transformation, demographic ageing, euroregions, tourist function.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ МІСТ.....	7
1.1. Місто як об'єкт суспільно-географічних досліджень...	7
1.2. Класифікація і типологія міст.....	12
1.3. Урбанізація та її сучасні форми.....	16
РОЗДІЛ 2. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА МІСЬКОЇ СИСТЕМИ	21
ЧЕСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ.....	
2.1. Загальні відомості про Чеську Республіку.....	21
2.2. Історичні аспекти формування міської системи Чеської	27
Республіки	
2.3. Сучасний стан міської системи Чехії.....	34
2.4. Суспільно-географічні особливості міст Чехії.....	45
РОЗДІЛ 3. ПРОБЛЕМИ І ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ МІСТ ЧЕСЬКОЇ	51
РЕСПУБЛІКИ.....	
3.1. Актуальні проблеми розвитку міської системи.....	52
3.2. Постіндустріальна трансформація і регенерація міських	54
просторів.....	
3.3. Перспективи розвитку міської системи Чеської	56
Республіки.....	
ВИСНОВКИ.....	62
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	65
ДОДАТКИ.....	73

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. В 2007 році чисельність міського населення планети вперше в історії перевищила кількість мешканців сільської місцевості. У 2024 році частка городян у загальній структурі населення Землі досягла понад половини – 57,6 %, і цей показник має тенденцію до постійного зростання [68].

Сучасне місто являє собою багатовимірний простір, у якому переплітаються щоденна життєдіяльність людини, містобудівні й технічні процеси, інформаційні та технологічні потоки; воно постає одночасно осередком політичної влади та управління, культурно-духовним середовищем і носієм історичної спадщини. Міста функціонують як опорний каркас економіки країн світу, виступають центрами тяжіння для міграційних потоків, генерують економічну, фінансову та інтелектуальну активність регіонів [15]. За таких умов дослідження особливостей розвитку міст та їх населення, зокрема з позицій суспільної географії, набуває дедалі більшої актуальності.

Чеська Республіка є однією з найбільш урбанізованих країн Центральної Європи (74,7 % міського населення в 2024 році [59]), де міста відіграють ключову роль у соціально-економічному розвитку держави. Сучасні процеси глобалізації, європейської інтеграції та постіндустріальної трансформації суттєво впливають на функціональну структуру, демографічні характеристики та просторову організацію чеських міст.

Після розпаду Чехословаччини у 1993 році [16] та вступу до Європейського Союзу у 2004 році [24], міста Чеської Республіки пережили значні трансформації. Перехід від планової до ринкової економіки, деіндустріалізація, розвиток сфери послуг та інформаційних технологій, зміни в міграційних процесах – усі ці фактори зумовили формування нової моделі міського розвитку. Особливо актуальним є вивчення досвіду чеських міст у контексті можливості його адаптації для України, яка також перебуває на шляху європейської інтеграції та трансформації міської системи.

Дослідження особливостей розвитку міст Чеської Республіки дозволяє виявити успішні практики міського планування, збереження історичної спадщини, розвитку туризму, створення конкурентоспроможної економіки та забезпечення високої якості життя населення, що робить цю тему надзвичайно актуальною для сучасної географічної науки.

Мета дослідження – дати суспільно-географічну характеристику міст Чеської Республіки та виявити особливості їх розвитку в сучасних умовах.

Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити наступні **завдання**:

- розкрити теоретичні основи дослідження міст, зокрема дати визначення поняття «місто» з позицій різних авторів і підходів, провести класифікацію і типологію міст за різними критеріями, охарактеризувати урбанізацію та її сучасні форми;
- проаналізувати історичні передумови формування міської системи Чеської Республіки;
- охарактеризувати сучасний стан міської системи країни;
- виявити суспільно-географічні особливості міст Чехії;
- визначити проблеми і перспективи розвитку чеських міст.

Об'єктом дослідження є міста, а **предметом дослідження** – суспільно-географічні особливості міст Чеської Республіки в сучасних умовах.

Методи дослідження. У роботі використано комплекс загальнонаукових та конкретнонаукових методів дослідження: історико-географічний метод для аналізу формування міської системи; математико-статистичний метод для математичної обробки статистичних показників; порівняльно-географічний метод для співставлення характеристик різних міст; картографічний метод для просторової візуалізації даних; системний підхід для комплексного аналізу міст як складних територіальних систем.

Структура роботи. Кваліфікаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків та списку використаних джерел (81 найменування). Загальний обсяг роботи становить 72 сторінки, включаючи 9 таблиць та 37 рисунків.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ МІСТ

1.1. Місто як об'єкт суспільно-географічних досліджень

Місто є одним із центральних об'єктів дослідження суспільної географії. Дослідженням просторових особливостей формування, розміщення і розвитку міст та міського населення займається геоурбаністика – галузь, що сформувалася як самостійний науковий напрям у другій половині ХХ ст. під впливом прискорення урбанізаційних процесів у світі. Геоурбаністика вивчає закономірності розміщення міських поселень, міських мереж і систем, їхні функції і роль у системі розселення та територіальному поділі праці, процеси урбанізації, а також соціально-демографічні процеси, що відбуваються в міському середовищі [8].

Місто як об'єкт суспільно-географічного дослідження є складним багатофункціональним утворенням, яке концентрує населення, економічну діяльність, соціальну та культурну інфраструктуру на обмеженій території. У сучасній науці існує декілька підходів до визначення міста, кожен з яких акцентує увагу на різних аспектах міського розвитку. Дослідники трактують його по-різному, спираючись на власні концептуальні засади, методологічні позиції та підходи щодо природи й змісту цієї категорії. Узагальнення наявних поглядів дозволяє систематизувати їх у дванадцять груп відповідно до функціональних ознак, покладених в основу кожного з підходів (рис. 1.1). Найбільш поширеними є системний, соціальний, економічний та правовий підходи [2]. Кожен із запропонованих підходів відображає певний реальний вимір міського буття, проте жоден не є вичерпним.

Незважаючи на тривалу традицію вивчення міст, у науковій літературі досі немає загальновизнаного визначення поняття «місто». Ця ситуація зумовлена складністю самого об'єкта: місто є одночасно економічним центром, адміністративною одиницею, соціальним середовищем і культурним феноменом.

Рис. 1.1. Підходи до визначення поняття «місто»
(побудовано автором за [2])

Залежно від того, який саме аспект дослідник вважає визначальним, формуються принципово різні трактування поняття (табл. А.1, додаток А).

Попри все різноманіття визначень міста, дослідники виділяють три універсальні характеристики, притаманні будь-якому міському поселенню незалежно від його розміру, функцій чи географічного розташування. Перша – *концентрація населення та видів його діяльності на обмеженій території*. Друга – *диференціація цих видів діяльності, тобто їх розгалуженість і спеціалізація*. Третя – *інтеграція, тобто взаємозв'язок і взаємозалежність різних видів діяльності*, завдяки чому місто функціонує як єдина система, а не просте механічне скупчення людей і будівель [8].

Місто виконує певну роль щодо навколишньої території – регіону чи країни в цілому. Цю роль прийнято називати *функцією міста*. Вона визначається тим, на яких видах діяльності спеціалізується місто і які саме з них є основним заняттям значної частини його мешканців. Функції міст є виключно несільськогосподарськими і охоплюють виробничу, організаційно-господарську, управлінську, культурну, транспортну та інші сфери діяльності (рис. 1.2).

Практичним інструментом розмежування міських і неміських поселень є система критеріїв. Так, В. Б. Родченко систематизував основні ознаки, за якими населений пункт може бути ідентифікований як місто (рис. 1.3). Критерії визначення міста відображають прагнення дослідників перейти від суб'єктивних визначень до об'єктивних, верифікованих показників.

О. Л. Дронова виділяє комплекс специфічних рис, які охоплюють усі основні виміри міського буття. В *економічному відношенні* місто характеризується зайнятістю населення переважно поза сільськогосподарською діяльністю – у промисловості, торгівлі, сфері послуг та управлінні. У *розселенському вимірі* місто є осередком концентрації значної кількості людей на відносно невеликій площі при підвищеній густоті забудови. *Демографічна специфіка* міста виявляється в особливому характері відтворення населення та своєрідності його статево-вікової і соціальної структури. *Просторово-архітектурна риса* пов'язана зі створенням

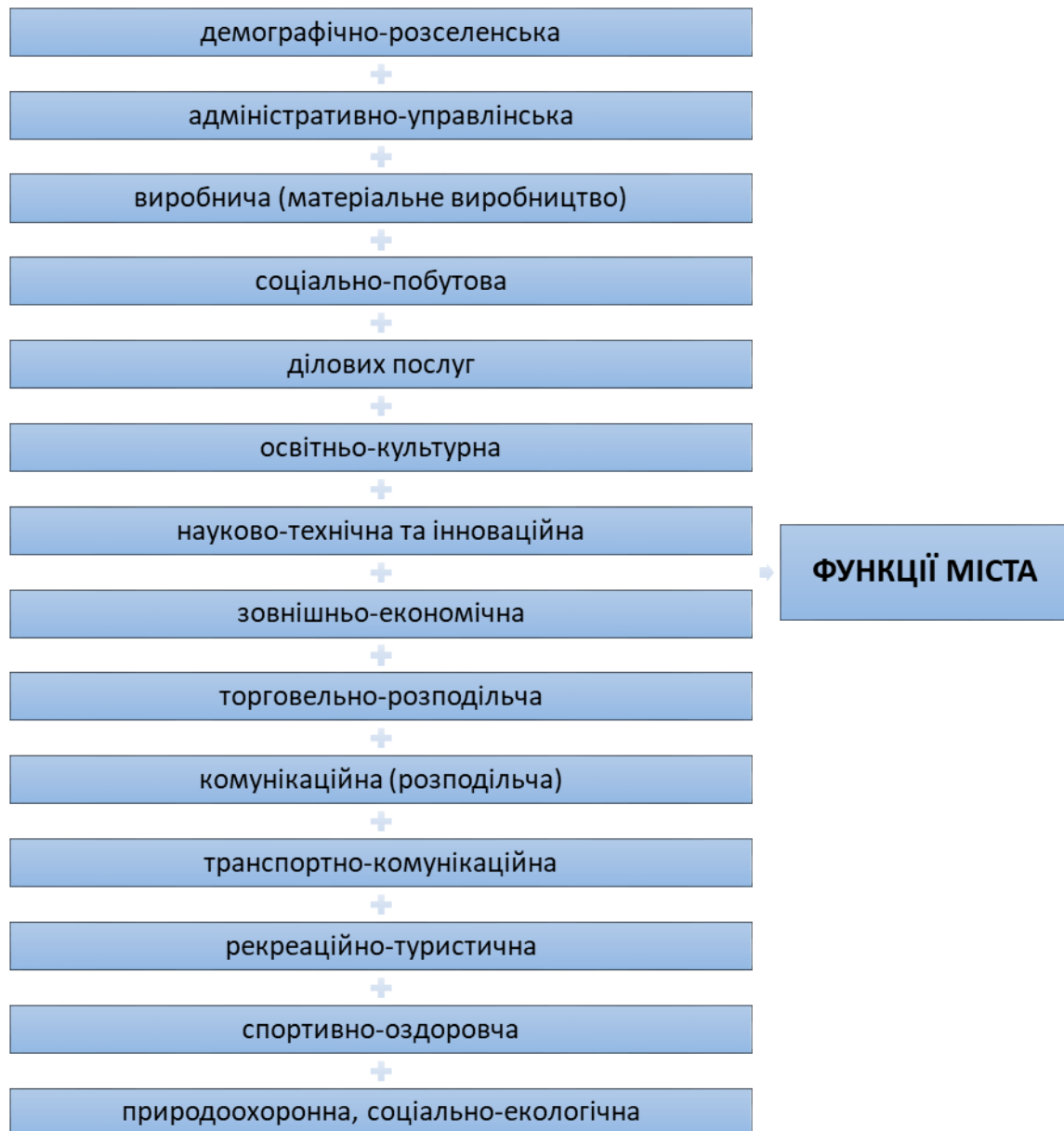

Рис. 1.2. Головні функції міст за О. Г. Топчієвим
(побудовано автором за [23])

особливого типу забудови — компактної, багатоповерхової, функціонально диференційованої. У соціологічному відношенні місто формує специфічний міський спосіб життя з характерними зразками поведінки, споживання та комунікації. Нарешті, *правова риса* міста полягає в тому, що воно, як правило, є адміністративним центром певної території і має законодавчо закріплений статус [8].

Рис. 1.3. Основні критерії визначення категорії «місто» в Україні за В. Б. Родченком (побудовано автором за [18])

В різних країнах світу підходи до визначення міського поселення суттєво різняться. Для низки держав визначальним критерієм надання населеному пункту статусу міського є чисельність його мешканців. Зокрема, згідно з даними Демографічного щорічника ООН, в Ісландії до міських відносять населені пункти з кількістю жителів від 200 осіб, на Кубі – від 2000 осіб, у США – від 2500 осіб, у Сенегалі – від 10000 осіб тощо [37]. Ця варіативність свідчить про те, що за кількісними показниками завжди стоїть національна традиція, законодавча логіка і конкретний соціально-економічний контекст.

Для ряду країн світу статус міста встановлюється законодавчо, включаючи Чеську Республіку. Законодавче визначення міста в Чехії закріплене у Законі № 128/2000 Sb. про Муніципалітети (громади). Згідно з цим законом, муніципалітет

є базовою територіальною самоврядною спільнотою громадян; він утворює територіальну одиницю, що визначається межами муніципалітету. Муніципалітет може отримати статус міста (*statutární město*), міста (*město*) або ринкового містечка (*městys*). Щоб отримати статус міста (*město*), муніципалітет повинен мати населення понад 3000 осіб та пройти оцінку голови парламенту. Для статусу ринкового містечка (*městys*) чисельність населення не є обов'язковою умовою. Чехія має 27 статутних міст (*statutární město*) з розширеними повноваженнями самоврядування, що прирівнюються до районів. Вони прямо перераховані в законі і включають як регіональні центри, так і міста з населенням понад 40000 осіб [80].

Отже, місто є складним багатовимірним явищем, що поєднує демографічний, економічний, соціальний і правовий виміри. Для цілей даного дослідження місто розглядається як функціонально-адміністративна одиниця в системі розселення Чеської Республіки, що має відповідний законодавчий статус і виконує комплекс містоутворюючих функцій. Такий підхід дає змогу аналізувати чеські міста як у контексті їх внутрішньої структури, так і в системі міжмуніципальних та регіональних взаємодій.

1.2. Класифікація і типологія міст

Надзвичайне розмаїття міст робить необхідним їх систематизацію. Для цього у суспільній географії використовуються два взаємопов'язані, але різні за рівнем узагальнення методи – класифікація і типологія. Класифікація передбачає групування міст за однією або кількома, як правило кількісними, ознаками, що характеризують їх з певного боку. Типологія є вищим рівнем узагальнення: вона дозволяє дати комплексну, синтетичну характеристику міст і на цій основі намітити обґрунтовану стратегію їхнього розвитку. Таким чином, якщо класифікація відповідає на запитання «до якої групи належить місто?», то типологія – «яким воно є за своєю суттю і куди рухається?»

У науковій літературі виокремлюють широкий спектр критеріїв, за якими здійснюється класифікація і типологія міст: людність, функції, економіко-

географічне положення (ЕГП), участь у територіальному поділі праці (ТПП), генезис, умови і перспективи розвитку, якість життя населення, місце і роль у системі розселення, архітектурно-планувальна структура, політико-адміністративний статус тощо. Вибір тих чи інших критеріїв залежить від мети дослідження: для потреб регіонального планування першорядне значення має функції і перспективи розвитку, для демографічного аналізу – людність і структура зайнятості, для управлінських цілей – політико-адміністративний статус.

Серед усіх критеріїв основним залишається людність міста – ***чисельність його населення***. Саме від цього показника залежать темпи зростання, характер функціональної структури, особливості планування та соціальна специфіка міського середовища. Діапазон кількості населення у містах світу величезний: від 200-250 осіб (у містах скандинавських країн) до понад як 20 млн. жителів (у Китаї та Індії) [60]. В українській суспільно-географічній науці не існує єдиної загальноприйнятої схеми класифікації міст за людністю: різні дослідники пропонують власні варіанти, що відрізняються кількістю виділених груп і порогоми між ними (табл. 1.1). Спільним для більшості схем є виокремлення малих (до 50 тис.), середніх (50-100 тис.) та великих міст (понад 100 тис.), тоді як градація великих міст між собою суттєво різниться.

За функціями (тобто спеціалізацією на певних видах діяльності) міста поділяються на поліфункціональні та монофункціональні. Поліфункціональні міста поєднують адміністративно-управлінські, виробничі, культурні та науково-освітні функції і, як правило, є найважливішими регіональними центрами з розвиненою і диверсифікованою економікою. Монофункціональні міста, навпаки, спеціалізуються на одній-двох провідних галузях, що робить їх уразливими до кон'юнктурних змін і технологічних трансформацій.

Таблиця 1.1

Порівняльна характеристика схем класифікації міст за людністю
(складено автором за [8])

О. І. Шаблій, Ф. Д. Заставний		М. М. Паламарчук, О. М. Паламарчук		Я. Б. Олійник, Б. П. Яценко, П. О. Масляк, П. Г. Шищенко		Ю. І. Пітюренко	
Група міст	Населення, тис. осіб	Група міст	Населення, тис. осіб	Група міст	Населення, тис. осіб	Група міст	Населення, тис. осіб
Малі	до 50	Малі	до 50	Малі	до 50	1	до 50
Середні	50–100	Середні	50–100	Середні	50–100	2	50–100
Великі	100–500	Великі	100–250	Значні	100–250	3	100–250
Дуже великі	500–1000	Дуже великі	250–1000	Великі	250–500	4	250–500
Міста-мільйонники	понад 1000	Міста-мільйонники	понад 1000	Найбільші	500–1000	5	500–1000
				Міста-мільйонники	понад 1000	6	понад 1000

Особливою категорією в цьому контексті є міста, що зазнали деіндустріалізації після занепаду містоутворюючих підприємств – вони стикаються з комплексними соціально-економічними проблемами і потребують цілеспрямованої регіональної підтримки.

Для аналізу міської системи Чеської Республіки функціональна типологія має особливе значення, оскільки дозволяє пояснити суттєві відмінності між містами країни у рівні розвитку, демографічній динаміці та соціально-економічних проблемах (табл. 1.2).

Таблиця 1.2

Функціональна типологія міст та її прояв у міській системі Чеської Республіки (складено автором за [8; 28; 35; 51; 79])

Тип за функціями	Характеристика	Приклади серед чеських міст
Столичний багатофункціональний центр	Концентрує фінансові, управлінські, туристичні та інноваційні функції загальнодержавного і міжнародного значення	Прага
Поліфункціональні	Поєднують адміністративно-політичні, економічні та культурні функції; є ядрами регіонального розвитку	Брно, Острава, Пльзень, Оломоуць

Продовження таблиці 1.2

Регіональні промислово-сервісні центри Промислові (монофункціональні)	Поєднують залишкову промислову базу з розвиненою сферою послуг та університетськими функціями	Брно, Острава, Пльзень
	Спеціалізація на одній-двох провідних галузях промисловості; залежність від містоутворюючих підприємств, приклади збереженої виробничої спеціалізації в умовах загальної деіндустріалізації	Насамперед у Моравсько-Сілезькому краї (Карвіна, Хавіржов, Кладно) та Устецькому краї (Мост, Хомутов). Млада Болеслав (автомобілебудування, Škoda Auto), Ношовіце (автомобілебудування, Hyundai) Кладно (металургія), Мост (хімія)
Транспортні вузли	Розташовані у вузлах перетину транспортних шляхів; виконують логістичні та розподільчі функції	Пардубіце, Пршеров
Університетські та наукові	Зосередження вищих навчальних закладів і наукових установ; молода демографічна структура та концентрація людського капіталу	Оломоуц, Брно (університетський кластер), Ліберец, Пардубиці
Туристсько-рекреаційні	Туризм є провідною або однією з провідних функцій; наявність об'єктів ЮНЕСКО або курортної інфраструктури	Чеський Крумлов, Кутна Гора Телч, Жатець, а також бальнеологічні курорти Карловарського трикутника (Карлові Вари, Маріанські Лазні, Франтішкові Лазні)
Адміністративні центри	Виконують функції управління відповідним краєм або районом; зосереджують органи публічної влади	Усі 14 крайових центрів Чехії

Така функціональна диференціація міст є безпосереднім відображенням просторових диспропорцій у розвитку країни і значною мірою визначає демографічну та міграційну динаміку.

Типологія міст *за економіко-географічним положенням* дозволяє оцінити потенціал і обмеження розвитку міста, виходячи з його розташування щодо транспортних магістралей, сировинних баз та ринків збуту. Зокрема, виділяють міста у вузлах перетину транспортних шляхів, міста в гірничодобувних районах,

міста, розташовані в районах обробної промисловості, та приморські центри [8]. Для Чехії, що не має виходу до моря, особливого значення набувають транспортні вузли та промислово-сировинні центри.

Типологія *за генезисом* відображає походження і шляхи розвитку міста у різні історичні епохи. Генетичний тип міста є синтетичним поняттям: він поєднує особливості господарського профілю, що склалися в процесі розвитку, та характеристики планувальної структури. Для чеської міської мережі генетична типологія є особливо інформативною, оскільки більшість міст країни мають багатовікову історію і зберігають виразні ознаки різних епох – від середньовічних королівських хартій до індустріальної забудови XX ст.

Типологія *за участю в територіальному поділі праці* визначає масштаб зовнішніх зв'язків міста. Одні міста виконують переважно локальні функції, обслуговуючи прилеглий район, інші є регіональними або національними центрами, а деякі – зокрема Прага – виконують міжнародні функції. Ця ієрархія відображає місце міста в системі розселення та визначає його значення для регіонального розвитку.

Таким чином, класифікація і типологія міст є необхідним інструментарієм суспільно-географічного аналізу. Застосування різних критеріїв систематизації дозволяє всебічно охарактеризувати міські поселення і виявити закономірності їхнього розміщення та розвитку. У контексті дослідження міської системи Чеської Республіки найбільш значущими є функціональна типологія, класифікація за людністю та генетичні характеристики – саме вони визначають відмінності між містами країни і пояснюють їхню сучасну соціально-економічну диференціацію.

1.3. Урбанізація та її сучасні форми

Розуміння процесів розвитку міст неможливе без аналізу урбанізації – одного з найвизначніших явищ суспільного та просторового розвитку XX-XXI ст. Незважаючи на тривалу традицію дослідження цього явища, у науковій літературі

й досі відсутнє єдине загальновизнане визначення урбанізації, що зумовлено багатогранністю процесу та різними підходами дослідників (табл. А.2, додаток А).

Попри розмаїття визначень, більшість дослідників розрізняють два підходи до розуміння урбанізації. У вузькому розумінні вона означає зростання міст, збільшення частки міського населення та виникнення складних систем міських поселень. У широкому розумінні урбанізація охоплює підвищення ролі міського способу життя, міського характеру праці та формування міської субкультури в усьому суспільстві – включно з сільськими поселеннями, що потрапляють у зону впливу великих міст [8].

Важливо розрізняти поняття «урбанізація» і «урбанізованість». Урбанізація означає процес, що відбувається безперервно. **Урбанізованість** – це показник досягнутого рівня урбанізації, що вимірюється часткою міського населення в загальній чисельності [8]. В економічно розвинених країнах, включно з Чехією, спостерігається висока урбанізованість за відносно низькими темпами урбанізації – тобто рівень вже досягнутий, і подальше зростання частки міського населення незначне.

У науковій літературі для аналізу просторової еволюції урбанізації широко застосовується стадіальна концепція. Найпоширенішою є модель Л. Клаасена, яка виділяє чотири послідовні стадії урбанізаційного розвитку, що визначаються співвідношенням динаміки ядра агломерації, передмістя і периферії (табл. 1.3, рис. 1.4). Кожна стадія характеризується специфічним напрямом міграційних потоків – доцентровим або відцентровим – та різними рушійними силами.

Таблиця 1.3

Стадії урбанізації за моделлю Л. Клаасена та їх прояв у Чехії
(складено автором за [8])

Стадія	Ядро агломерації	Передмістя	Периферія	Тип руху	Прояв у Чехії
Урбанізація	зростає	повільно зростає	скорочується	доцентрова	XIX – перша пол. XX ст.; соціалістична індустріалізація 1948-1989 років
Субурбанізація	скорочується	швидко зростає	стабільно	відцентрова	Пік 1996-2005 років; Прага втратила

Продовження таблиці 1.3

					понад 100 тис. мешканців
Контрурбанізація	скоро-чується	скоро-чується	зростає	відцентрова	Часткові прояви в малих містах після 2010 року
Реурбанізація	знову зростає	сповільнюється	сповільнюється	доцентрова	Відродження центрів Праги та Брно у 2010-х роках

СТАДІЯ ПЕРВИННОЇ УРБАНІЗАЦІЇ: «КЛАСИЧНА»

УРБАНІЗАЦІЯ. Зростає кількість міського населення, ростуть великі міста та їхня кількість. Джерело поповнення населення – сільська місцевість. Фактори (причини): захист, вольності, місця розвитку нових робочих місць, рівень життя

СТАДІЯ СУБУРБАНІЗАЦІЇ. Зростання і розвиток приміських зон великих міст, у результаті чого формуються міські агломерації. Джерело поповнення населення: центри міст, сільська місцевість

СТАДІЯ ДЕУРБАНІЗАЦІЇ (КОНТРУРБАНІЗАЦІЇ).

Просторова експансія урбанізації в неметрополітенські ареали, занепад історичних міських ядер. Джерело поповнення населення: міські агломерації. Фактори розвитку: проблеми великих міст, рівень добробуту, політика держави, розвиток індивідуального транспорту і швидкісних магістралей

СТАДІЯ РЕУРБАНІЗАЦІЇ. Процес повернення центральних функцій до ядер агломерацій і відродження центрів великих міст та їхніх соціально-економічних функцій, створення ділових центрів міських агломерацій. Джерело поповнення населення: периферія агломерацій, сільська місцевість. Фактори розвитку: достаток, політика держави, субсидії держави

Рис. 1.4. Стадії урбанізації за моделлю Л. Клаасена (побудовано автором за [8])

Для сучасних чеських міст найбільш актуальною є стадія субурбанізації, що розгорнулася після 1989 року і досягла піку в 1996-2005 роках. Субурбанізація – це відтік населення з ядер міст до приміських зон при збереженні трудових і культурних зв'язків з центром. Цей процес відбувається у два послідовні етапи: спочатку переміщується населення, а згодом – торговельні та виробничі об'єкти, що формують нові центри тяжіння за межами традиційної міської забудови. Рушійними силами субурбанізації є поєднання «виштовхуючих» чинників з боку міського центру та «притягуючих» – з боку передмість (рис. 1.5).

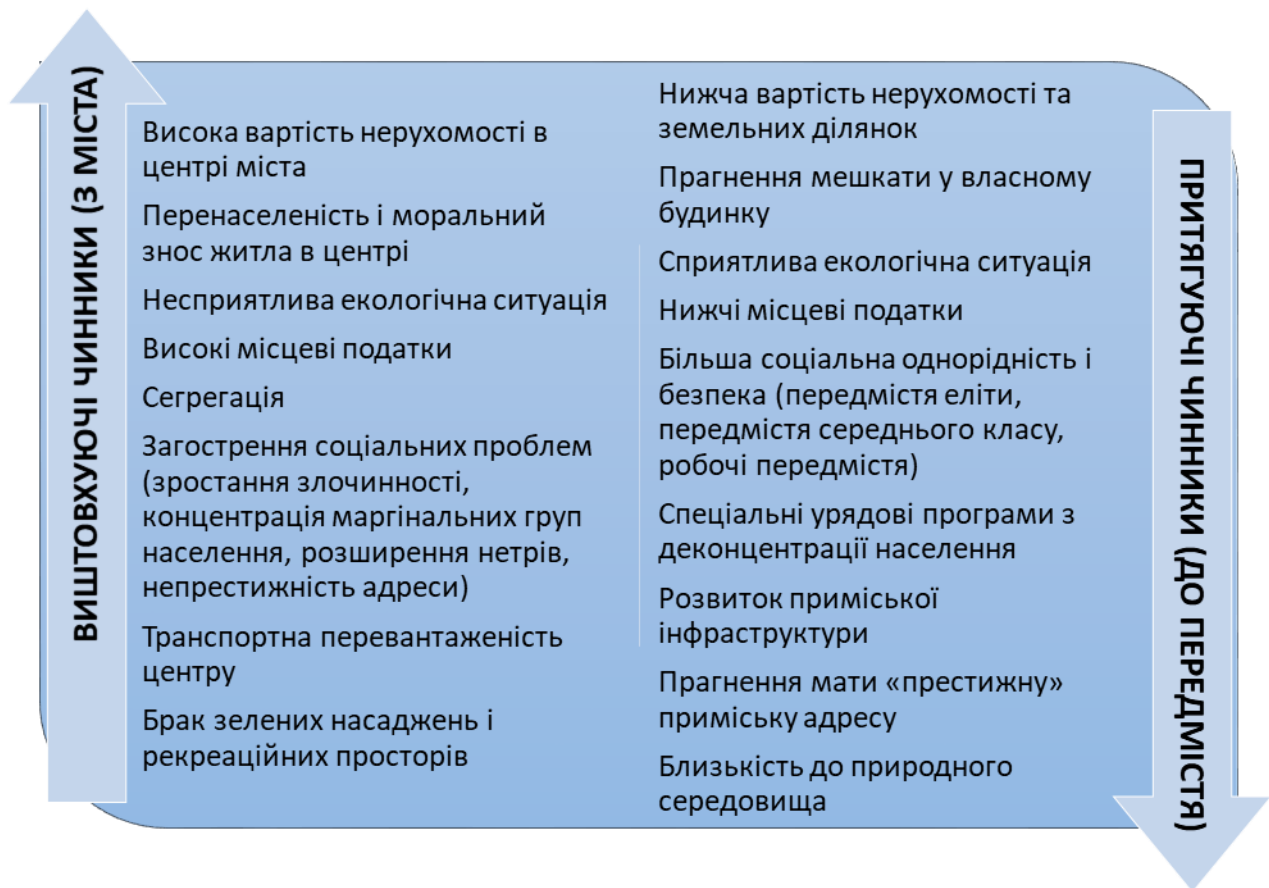

Рис. 1.5. Чинники субурбанізації (побудовано автором за [8; 49])

Закономірним результатом третього і четвертого етапів урбанізації є формування **міських агломерацій**. Агломерація являє собою компактне угруповання міських і сільських поселень, об'єднаних навколо одного або кількох міст-ядер різноманітними функціональними зв'язками – трудовими, виробничими, культурними та рекреаційними. На відміну від адміністративних одиниць,

агломерація формується на основі реальних просторових взаємодій і може не збігатися з офіційними межами. У структурному відношенні вона включає ядро та периферійну зону з кількома поясами різної інтенсивності зв'язків. Міські агломерації класифікуються за багатьма критеріями (рис. А.1, додаток А). Таким чином, урбанізація є багатовимірним процесом, що охоплює концентрацію населення у містах, формування агломерацій, субурбанізацію та реурбанізацію міських центрів. Стадіальний підхід дозволяє розглядати чеську міську систему в контексті загальноєвропейських урбанізаційних закономірностей: Чехія як постсоціалістична країна з високим рівнем урбанізованості (74,7 %) [59] проходить переважно стадії субурбанізації і реурбанізації, що безпосередньо відображається на просторовій структурі та демографічній динаміці її міст.

РОЗДІЛ 2

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА МІСЬКОЇ СИСТЕМИ ЧЕСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ

2.1. Загальні відомості про Чеську Республіку

Чеська Республіка або Чехія (із 2016 року обидві назви є офіційними) – держава на території Європи, що межує на півночі і заході з Німеччиною, на північному сході – з Польщею, на південному сході – зі Словаччиною, на півдні – з Австрією (рис. 2.1). Площа держави становить 78864 км² [10]. Населення складає 10,5 млн. осіб (2025 рік) [33].

Рис. 2.1. Чеська Республіка на карті світу та Європи [31]

Чеська Республіка – високоурбанізована країна. Рівень урбанізації країни в 2024 році склав 74,74 %. В ЄС Чехія за цим показником займає 13-у позицію (рис. 2.2) [59].

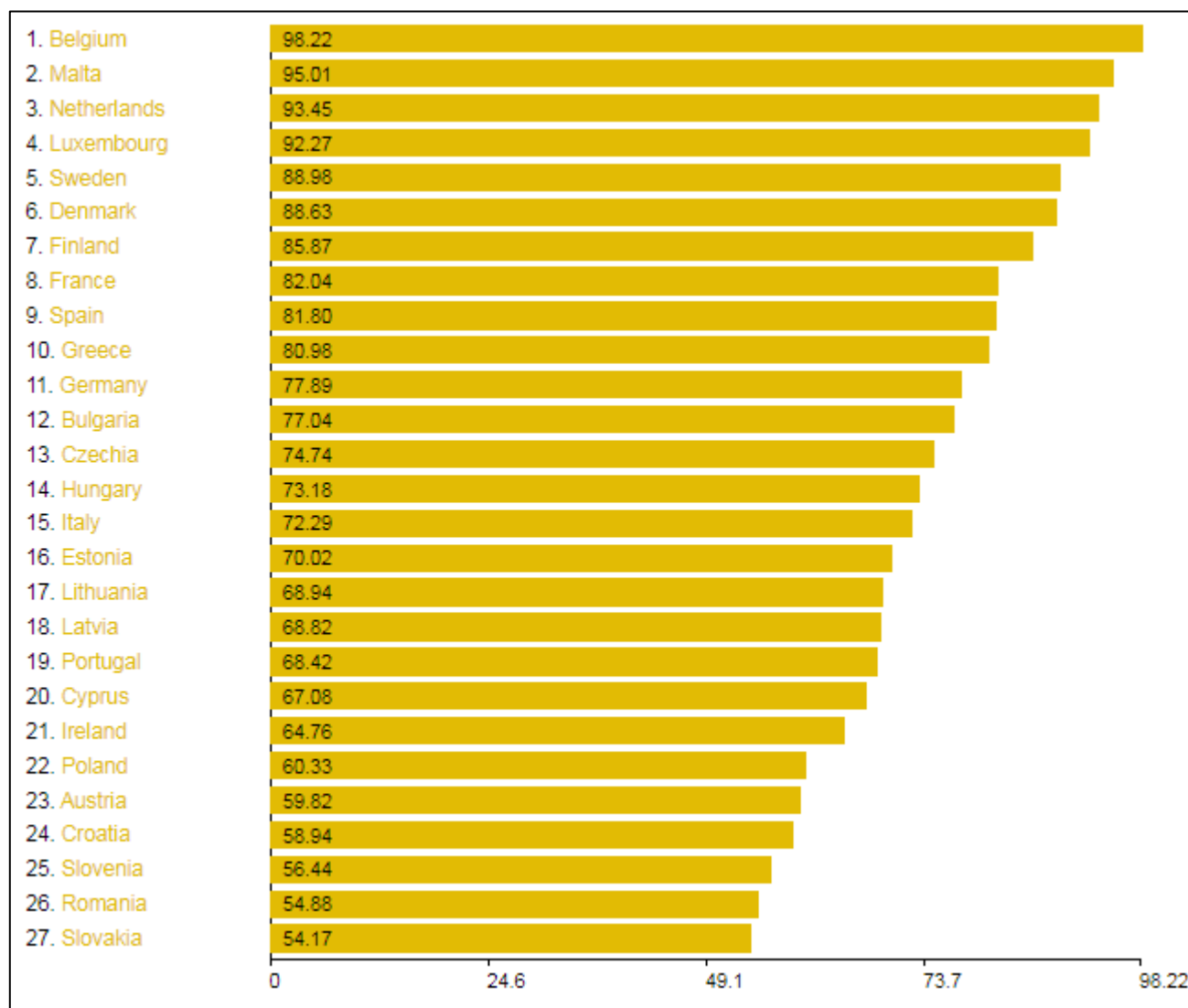

Рис. 2.2. Рейтинг країн ЄС за рівнем урбанізації в 2024 році [59]

Такий рівень урбанізації значно вищий за середньосвітовий (58 %), але дещо нижчий, ніж у середньому в ЄС (75 %) та в високорозвинених країнах світу (80 %). За останні 85 років рівень урбанізації Чехії виріс з 60 % у 1960 році до 74,7 % в 2024 році [68] (рис. 2.3).

Чисельність міського населення Чехії в 2024 році складала 7,94 млн. осіб [56] (рис. 2.4).

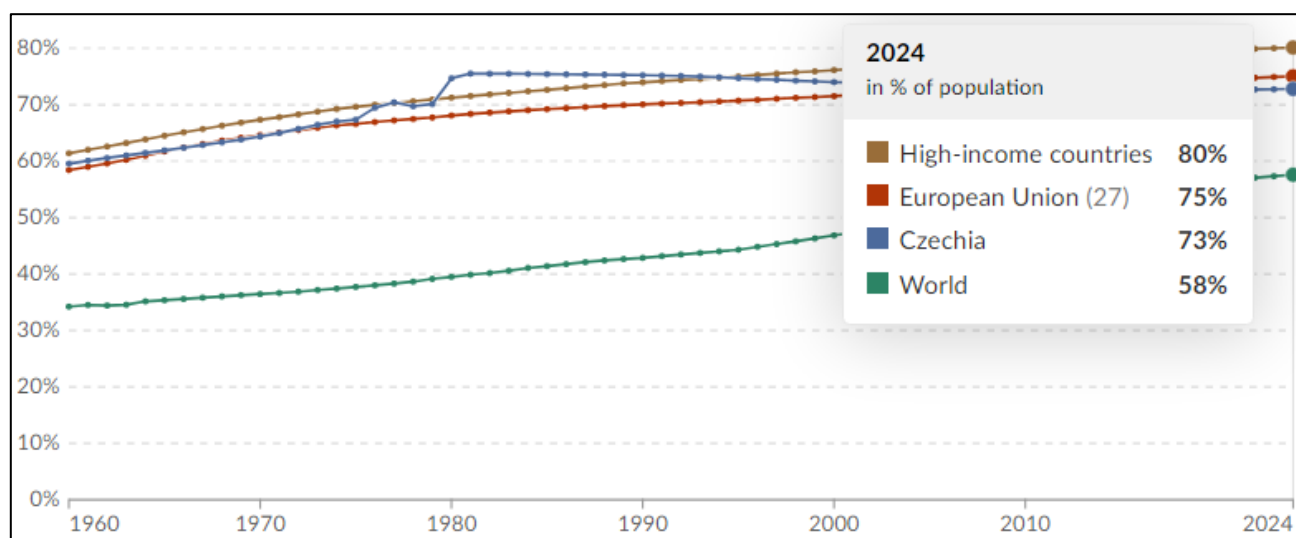

Рис. 2.3. Динаміка рівня урбанізації світу, високорозвинених країн, ЄС та Чехії протягом 1960-2024 років [68]

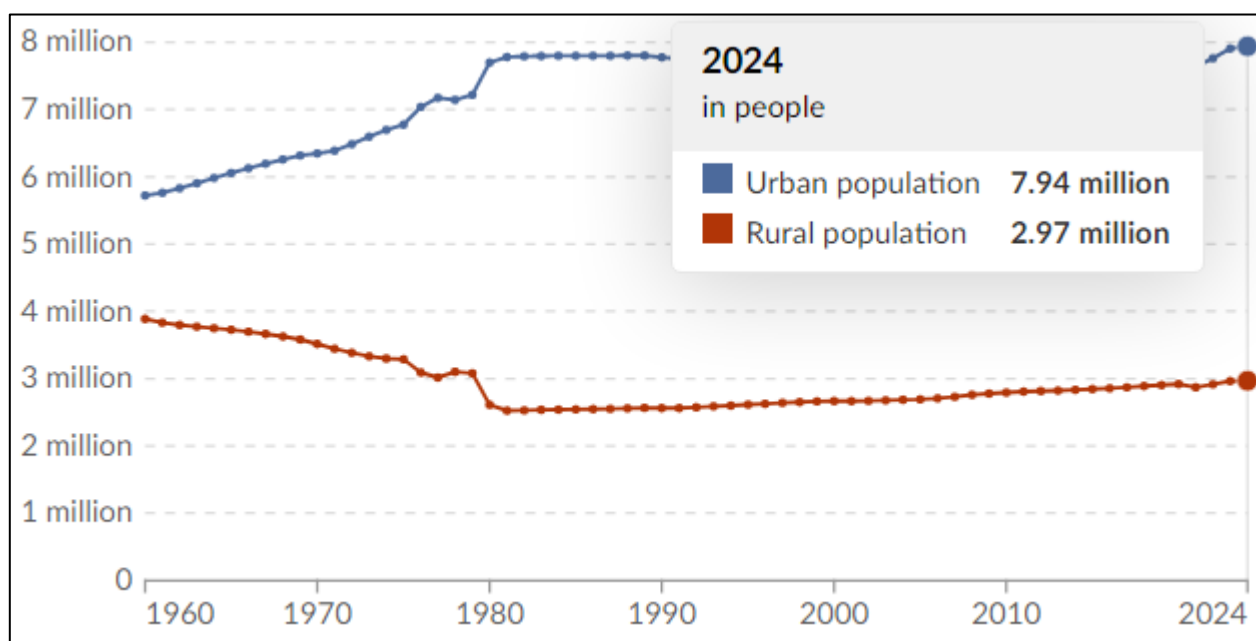

Рис. 2.4. Динаміка чисельності міського і сільського населення Чехії в 1960-2024 роках [56]

Природно-географічне середовище Чеської Республіки суттєво вплинуло на формування міської мережі. Рельєф поділяє країну на два основних регіони: Богемія на заході – найбільша і найзаселеніша частина країни, що являє собою велике овальне плато у формі чаші, оточене гірськими масивами (Богемський ліс, Рудні гори, Судети); Моравія на сході – відкрита в бік Дунайської низовини. Головними

водними артеріями є річки Влтава (з притокою Бероункою), Лаба та Морава (рис. 2.5). Помірно-континентальний клімат із достатньою кількістю опадів сприяв рівномірному розселенню населення, а поклади кам'яного вугілля в Остравсько-Карвінському басейні та Північній Богемії стали рушієм індустріального розвитку міст [35].

Рис. 2.5. Фізична карта Чеської Республіки [36]

Адміністративно-територіальний устрій Чехії включає 14 регіонів-країв (kraj) та столицю Прагу, яка є самостійною адміністративною одиницею, прирівняною до краю (рис. 2.6). Система країв була запроваджена в 2000 році відповідно до Закону № 129/2000 Sb. про Краї в рамках реформи децентралізації, що замінила колишню систему округів соціалістичного зразка [81]. Кожен край має власні органи самоврядування – крайову раду, крайовий уряд та гетьмана. До країв із найвищою часткою міського населення належать Прага, Середньочеський і Моравсько-Сілезький край [52].

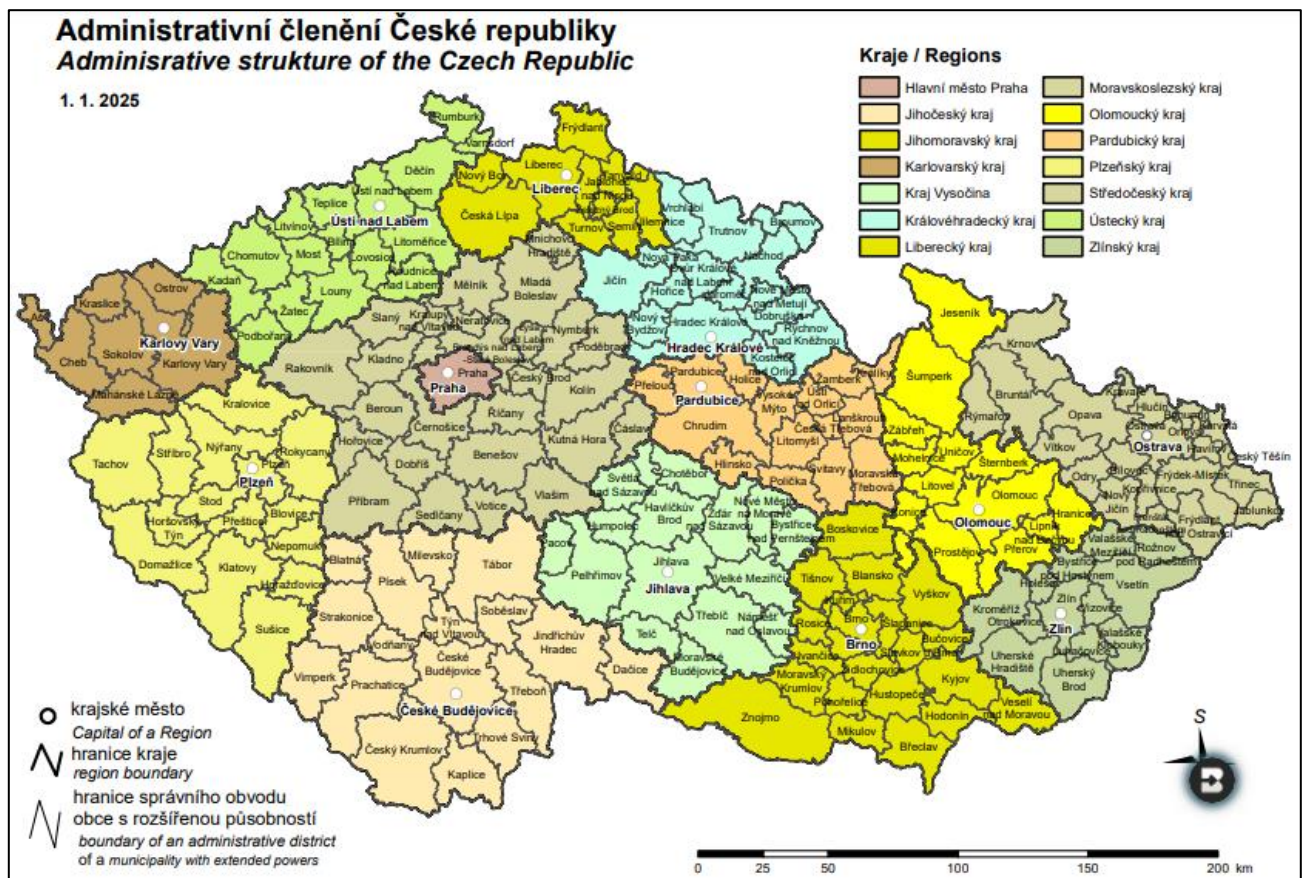

Рис. 2.6. Адміністративно-територіальний устрій Чеської Республіки станом на 1. 01. 2025 рік [25]

В економічному відношенні Чехія є однією з найрозвиненіших постсоціалістичних держав Центральної Європи. ВВП країни у 2024 році становив 347,03 млрд. дол. США при ВВП на душу населення 31823 дол. (за даними Світового банку) [44-45]. Реальне зростання економіки у 2024 році склало 1,23 %, що є помітним відновленням після майже нульового зростання 2023 року (+0,05 %) [65]. Рівень зайнятості чоловіків становить 87,5 %, жінок – 72,1 %, що перевищує середні показники по ЄС (78,5 % і 67,7 % відповідно) [28]. Рівень безробіття є одним із найнижчих в ЄС – станом на кінець 2025 року він становив 3,1 % при середньому показнику по ЄС 5,9 % [74]. Зовнішня торгівля має стійке позитивне сальдо: експорт товарів (204,94 млрд. дол.) перевищує імпорт (196,60 млрд. дол.) на 8,34 млрд. дол., при цьому 80,4 % експорту спрямовано на ринки ЄС [28-29]. Провідними галузями промисловості є автомобілебудування (Škoda Auto у Млада

Болеслав, Hyundai в Ношовіцях), машинобудування, електроніка та фармацевтика – частка зайнятих у промисловості є найвищою серед усіх країн-членів ЄС. У великих містах домінує сфера послуг – фінансові послуги, інформаційні технології та туризм, – тоді як малі та середні міста зберігають виробничу спеціалізацію [35] (рис. 2.7-2.8).

Рис. 2.7. Економічні показники Чехії, 2021-2023 роки [29]

Чеська Республіка є членом Організації Північноатлантичного договору (НАТО) з 1999 року та Європейського Союзу з 2004 року [24]. У 2007 році країна приєдналася до Шенгенської зони, що суттєво розширило транскордонну мобільність населення і посилило інтеграцію прикордонних міст у загальноєвропейський простір. Попри членство в ЄС, Чехія зберігає власну грошову одиницю – чеську крону (CZK) – і не перейшла на євро, що зберігає певну фінансову самостійність держави. Офіційною мовою є чеська; у Тешинській Сілезії польська мова використовується поряд із чеською [10].

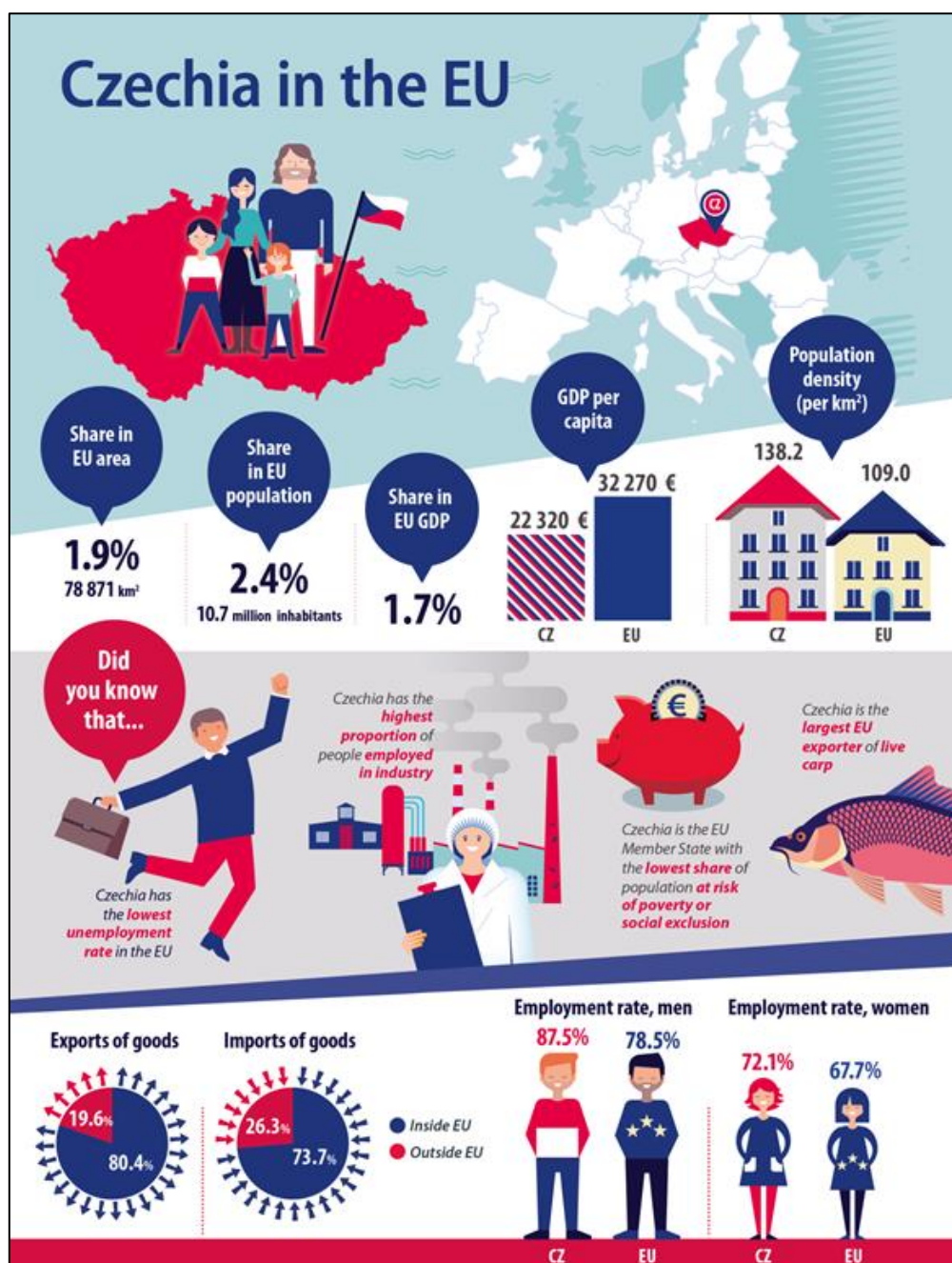

Рис. 2.8. Чеська Республіка в ЄС [28]

2.2. Історичні аспекти формування міської системи Чеської Республіки

Передурбаністичний та ранньосередньовічний період (до XI ст.). Витоки міської системи на території сучасної Чеської Республіки сягають доісторичної доби, однак перші форми протоурбанізму пов'язані з функціонуванням Великоморавської держави (830-906 роки). У цей період на території Моравії та

Богемії сформувалась розгалужена мережа укріплених поселень – градів, що виконували адміністративні, сакральні та оборонні функції. До найвагоміших протоміських агломерацій належали Мікульчиці-Вали, Старе Место – Угерське Градіште та Нітра, де навколо кількох замків і поселень утворювалися великі укріплені комплекси [55].

Після розпаду Великої Моравії внаслідок мадярських вторгнень (906 рік) центр слов'янського державотворення перемістився до Богемії, де утвердилася династія Пржемысловичів. Саме в рамках Пржемысловського князівства (згодом – Чеського герцогства) розпочалося формування мережі укріплених резиденцій – градів та гродеків, що стали прообразами майбутніх міст. Прага, засвідчена писемними джерелами з X ст., утвердилась як головний політичний і торговельний центр чеських земель [62].

Середньовічна урбанізація та формування мережі королівських міст (XI–XV ст.). Інтенсивна урбанізація чеських земель розгорнулася в XIII ст., насамперед завдяки масштабній колонізації, пов'язаній із залученням німецьких переселенців у рамках так званого Ostsiedlung. Пржемысловські правителі, зокрема Вацлав I та Пржемысл Отакар II, цілеспрямовано заохочували заснування нових міських поселень, надаючи їм спеціальні привілеї за ius teutonicum – магдебурзьким правом, яке стало правовою основою розвитку торгівлі та ремесел. Приблизно до 1300 року на чеських землях налічувалось близько 40 королівських міст (рис. 2.9) [32].

Особливий розквіт міської системи відбувся за правління Карла IV (1346–1378 роки), яке вважають «золотою добою» чеської історії. Прага перетворилася на столицю Священної Римської імперії: було засновано Нове Місто Празьке (1348 рік), відкрито перший університет у Центральній Європі – Карлів університет (1348 рік), споруджено Карлів міст і розпочато будівництво собору Святого Віта. У цей же час отримали розвиток Брно як столиця Маркграфства Моравського, Оломоуц, Пльзень та гірничодобувні центри – Кутна Гора, Йіглава та інші [34].

Рис. 2.9. Пржемисловське князівство на початку XIV ст. (чеські території з містами позначені червоним кольором) [32]

Гуситський рух та його вплив на міську систему (XV ст.). Гуситські війни (1419-1434 роки) стали переломним моментом в історії міської системи чеських земель. Рух, що виник як релігійна реформація і переріс у широке соціальне повстання, призвів до руйнування численних монастирів і храмів, зміни системи земельних відносин та перерозподілу майна католицької церкви на користь міщанства і дрібної шляхти. Ряд міст, що підтримали гуситство, зазнали докорінних змін у своїй соціальній структурі та архітектурному вигляді: зокрема, Табор був заснований у 1420 році як гуситська фортеця і став найбільш радикальним центром руху. Після завершення гуситських війн і укладення Базельських компактатів (1436 рік) розпочався тривалий процес відновлення міської господарської діяльності, що заклав підґрунтя для наступного розквіту в епоху Ягеллонів (1471-1526 роки) [34].

Габсбурзька доба: міста між централізацією та стагнацією (1526-1848 роки). Із приходом до влади Габсбургів (1526 рік) розпочався новий етап у розвитку міської системи чеських земель. Після поразки чеського протестантського повстання в битві на Білій горі (1620 рік) Богемія втратила значну частину своєї автономії, а реальний центр влади остаточно перемістився до Відня – Прага зберегла статус столиці Королівства Богемія, проте втратила роль самостійного політичного центру, і управління чеськими землями дедалі більше зосереджувалось у руках Габсбургів. Однак, незважаючи на політичний занепад, місто зберегло роль головного адміністративного та культурного центру регіону.

У XVIII ст. реформи Марії Терезії та Йосифа II заклали основи нового адміністративного устрою, вплинувши й на розвиток міст. Скасування феодальних привілеїв, уніфікація адміністрації та будівництво доріг сприяли зростанню товарообігу і чисельності міського населення, а перші мануфактурні виробництва у Богемії та Моравії підготували ґрунт для наступного промислового прориву [34].

Індустріалізація та формування сучасної міської мережі (1848-1918 роки). XIX ст. ознаменувалося докорінною трансформацією міської системи чеських земель під впливом промислової революції. Богемія та Моравія стали найбільш індустріально розвиненими регіонами Габсбурзької монархії: у 1880-х роках на ці землі припадало понад 60 % ВВП всієї Цислейтанії [53]. Провідну роль відіграли текстильна галузь (Ліберецький регіон), важка промисловість (Шкода в Пльзені, металургія Вітковіц), вугільний видобуток (Остравсько-Карвінський басейн, Кладно) [57].

Потужним каталізатором урбанізації стало швидке будівництво залізничної мережі. Перша парова залізниця на території сучасної Чехії – лінія Відень–Бреґлау–Брно компанії Kaiser Ferdinands-Nordbahn – відкрита у 1839 році, вона забезпечила зв'язок між промисловими центрами та прискорила концентрацію населення в містах [51]. Серед ключових змін у міській системі слід відзначити: 1) стрімке зростання Остравської агломерації, пов'язане з освоєнням кам'яновугільних родовищ; 2) перетворення Брно на «моравський Манчестер» – один із провідних

текстильних та машинобудівних центрів монархії; 3) індустріалізацію Пльзеня та Кладно; 4) динамічне зростання Праги, яка до кінця XIX ст. перетворилася з переважно німецькомовного міста на чеський культурний метрополіс [35].

Богемський будівельний порядок 1886/1889 років заклав правові основи містопланування, зобов'язавши муніципалітети розробляти та подавати на затвердження генеральні плани забудови ще до початку будівельних робіт. Наприкінці XIX ст. відбувся масштабний перерозподіл міського населення: частка городян на чеських землях зросла з приблизно 15 % у 1850 році до понад 35 % у 1910 році [75].

Міська система Першої Чехословацької Республіки (1918-1938 роки).

Проголошення незалежної Чехословаччини (1918 рік) відкрило новий етап урбаністичного розвитку. Молода держава зосредила на своїй території понад 80 % промислового потенціалу колишньої Австро-Угорщини, а впродовж 1920-х-1930-х років посідала 10-те місце у світі за обсягом промислового виробництва. Активно розвивалися ідеї містобудівного планування: поширилися принципи функціоналізму та чеського кубізму в архітектурі, законодавчо стандартизовано статуси міських поселень. У 1930-х роках Прага набула рис сучасного європейського мегаполісу, тоді як Брно, Острава, Пльзень та Оломоуц виконували роль регіональних промислово-культурних центрів [34; 75].

Нацистська окупація та виселення судетських німців (1938-1948 роки).

Мюнхенська угода (жовтень 1938 року) поклала початок окупації Судетів – прикордонних районів Чехословаччини з переважно німецькомовним населенням. У березні 1939 року вся Богемія і Моравія перетворилися на протекторат Третього рейху. В роки окупації чеські міста зазнали суттєвих демографічних і майнових втрат: єврейська громада, що відігравала значну роль у культурному та економічному житті Праги, Брно та Оломоуца, була майже повністю знищена в результаті Голокосту. Промислова інфраструктура міст активно використовувалася для потреб нацистської воєнної економіки [34].

Після закінчення Другої світової війни на підставі Потсдамської угоди (1945 рік) та Бенешових декретів відбулося масштабне примусове виселення (одсун) судетських німців: близько 2,5 млн. осіб залишили чеські землі протягом 1945-1947 років. Це стало однією з найбільших демографічних катастроф в історії чеських міст: прикордонні Ліберець, Карлові Вари, Хеб, Усті-над-Лабою та десятки малих міст практично повністю втратили своє населення. На їхнє місце переселялися чехи з внутрішніх районів, словаки та роми. Наслідком одсуну стало руйнування традиційних міських спільнот і тривала економічна депресія у прикордонних регіонах, яка певною мірою відчувається донині у підвищеному рівні безробіття та соціальної депривації в Устецькому та Карловарському краях [35].

Соціалістична урбанізація та панельна забудова (1948-1989 роки).

Встановлення комуністичного режиму (1948 рік) кардинально змінило вектор урбаністичного розвитку. Ідеологія соціалістичного планування пріоритизувала розбудову нових промислових центрів та уніфіковану стандартизацію житлового будівництва. Попри відсутність значних інвестицій у 1950-х роках, вже на початку 1960-х років гостра житлова криза змусила владу розгорнути масштабне будівництво збірних залізобетонних мікрорайонів – *панелаків*, які оточили більшість чеських міст [75].

У містобудівному відношенні соціалістичний період характеризується форсованим розвитком нових промислових міст (Хавіжов, Мост); ієрархічним упорядкуванням міської системи відповідно до ідеологічних пріоритетів; практичним припиненням приватного будівництва та зовнішньої міграції; обмеженням стихійного субурбанізму. Проте, попри жорсткий державний контроль, дослідження свідчать, що певні форми децентралізації міського розселення існували ще до 1989 року [49].

Постсоціалістична трансформація міської системи (після 1989 року).

Оксамитова революція (1989 рік) та наступний перехід до ринкової економіки докорінно трансформували засади функціонування міської системи Чехії.

Реституція майна (1990-1991 роки) відновила приватну власність на нерухомість, що поклало початок формуванню ринку нерухомості та сприяло диференціації міського простору. Після Оксамитового розлучення (1993 рік) Чеська Республіка конституювалась як самостійна держава із власною чітко оформленою міською ієрархією на чолі з Прагою [34; 75].

Ключовими процесами постсоціалістичної урбанізації стали: 1) субурбанізація – масштабний відтік населення із ядер міст до приміських зон, пік якого припав на 1996-2002 роки; 2) комерціалізація та джентрифікація історичних центрів, насамперед у Празі, де лише у 1991-1996 роках центральні райони втратили близько 11 тис. мешканців, а зайнятість у промисловості скоротилась на 36 % при одночасному подвоєнні зайнятості у фінансовому секторі (рис. 2.10) [70]; 3) масштабна торговельна субурбанізація – перші великі торгові центри та гіпермаркети з'явилися у другій половині 1990-х років на околицях великих міст; 4) деіндустріалізація та трансформація ролі таких міст, як Острава, Кладно, Мост (рис. 2.11); 5) зростання туристичних функцій Праги, яку щороку відвідують понад 8 млн. туристів [34; 63; 70].

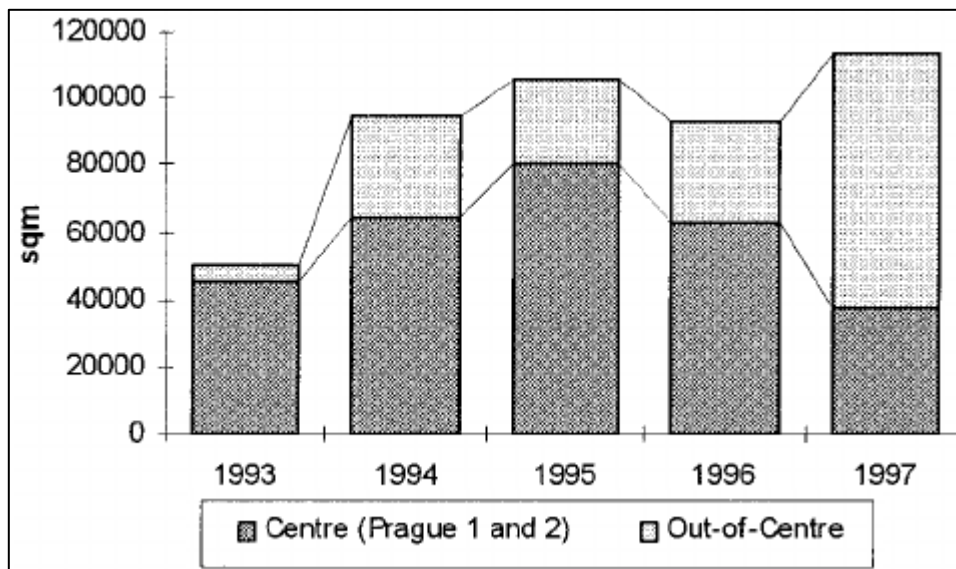

Рис. 2.10. Динаміка площі нових і реконструйованих офісних приміщень у центральних та позацентральных локаціях Праги в 1993-1997 роках [70]

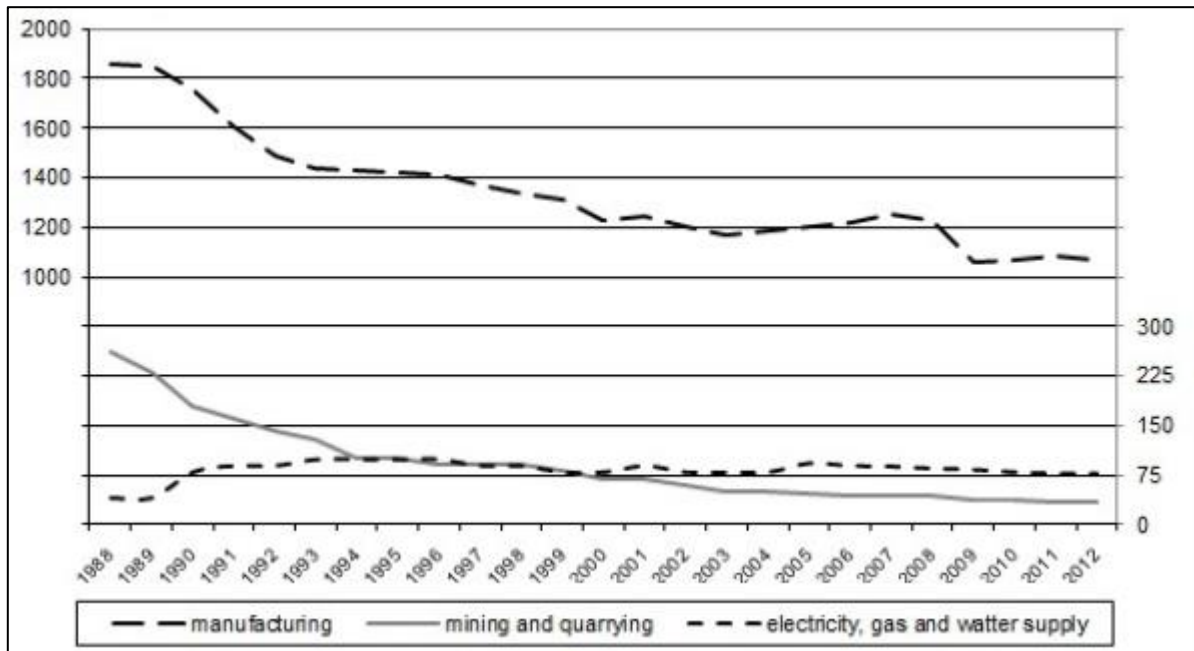

Рис. 2.11. Динаміка чисельності зайнятих у промисловості Чеської Республіки у 1988-2012 роках (тис. осіб) [51]

Таким чином, формування міської системи Чеської Республіки являє собою багатовіковий процес, що пройшов крізь дев'ять якісно різних етапів – від протоміських градів Великої Моравії до динамічно розвиненої постіндустріальної агломерації початку XXI ст. (рис. 2.12). Кожен із цих етапів залишив чіткий відбиток у сучасній просторовій структурі та функціональній ієрархії чеських міст.

2.3. Сучасний стан міської системи Чехії

Станом на 2025 рік адміністративно-територіальний устрій Чеської Республіки налічує 6258 муніципалітетів, з яких 610 мають статус міста, в тому числі 27 – статутного міста та 232 – ринкових містечок, що в цілому складає 842 міські утворення, які формують основу міської мережі поряд із сільськими громадами (рис. 2.13-2.14). Ці міські утворення розподілені між 14 адміністративними регіонами (краями), а столиця Прага є одночасно статутним містом й унікальною самоуправлінською одиницею, еквівалентною регіону.

~830	До XI ст. – передурбаністичний період Гради Великоморавської держави (830–906); Пржемисловичі; зародження Праги
1100	XI–XV ст. – середньовічна урбанізація Ostsiedlung; ~40 королівських міст; золота доба Карла IV (1346-1378)
1419	XV ст. – гуситський рух (1419-1436) Руйнування монастирів; заснування Табору (1420); Базельські компактати
1526	1526-1848 – Габсбурзька доба Централізація після Білої гори (1620); реформи Марії Терезії; мануфактури
1848	1848-1918 – індустріалізація 61 % ВВП Цислейтанії; залізниця Kaiser Ferdinands-Nordbahn (1839); Острава, Брно
1918	1918-1938 – Перша Чехословацька Республіка 80% промисловості Австро-Угорщини; 10-те місце у світі; функціоналізм
1938	1938-1948 – окупація та одсун Голокост; виселення ~2,5 млн судетських німців; депресія прикордоння
1948	1948-1989 – соціалістична урбанізація Панелаки; нові міста (Хавіжов, Мост); ієрархічне планування; деіндустріалізація
1989	Після 1989 – постсоціалістична трансформація Субурбанізація; джентрифікація Праги; реституція; зростання агломерацій

Рис. 2.12. Основні етапи формування міської системи Чеської Республіки (побудовано автором за [34-35; 51; 53; 57; 70; 75 та ін.])

Міські утворення Чехії характеризуються підвищеним статусом, що виходить за межі базових муніципалітетів та підкреслює акцент країни на децентралізованому управлінні, де міські центри слугують осередками економічної діяльності, збереження культури та регіонального управління [48]. З демографічної точки зору, міські райони є центральними для розподілу населення Чехії, концентруючи понад 74 % населення країни станом на середину 2025 року [59].

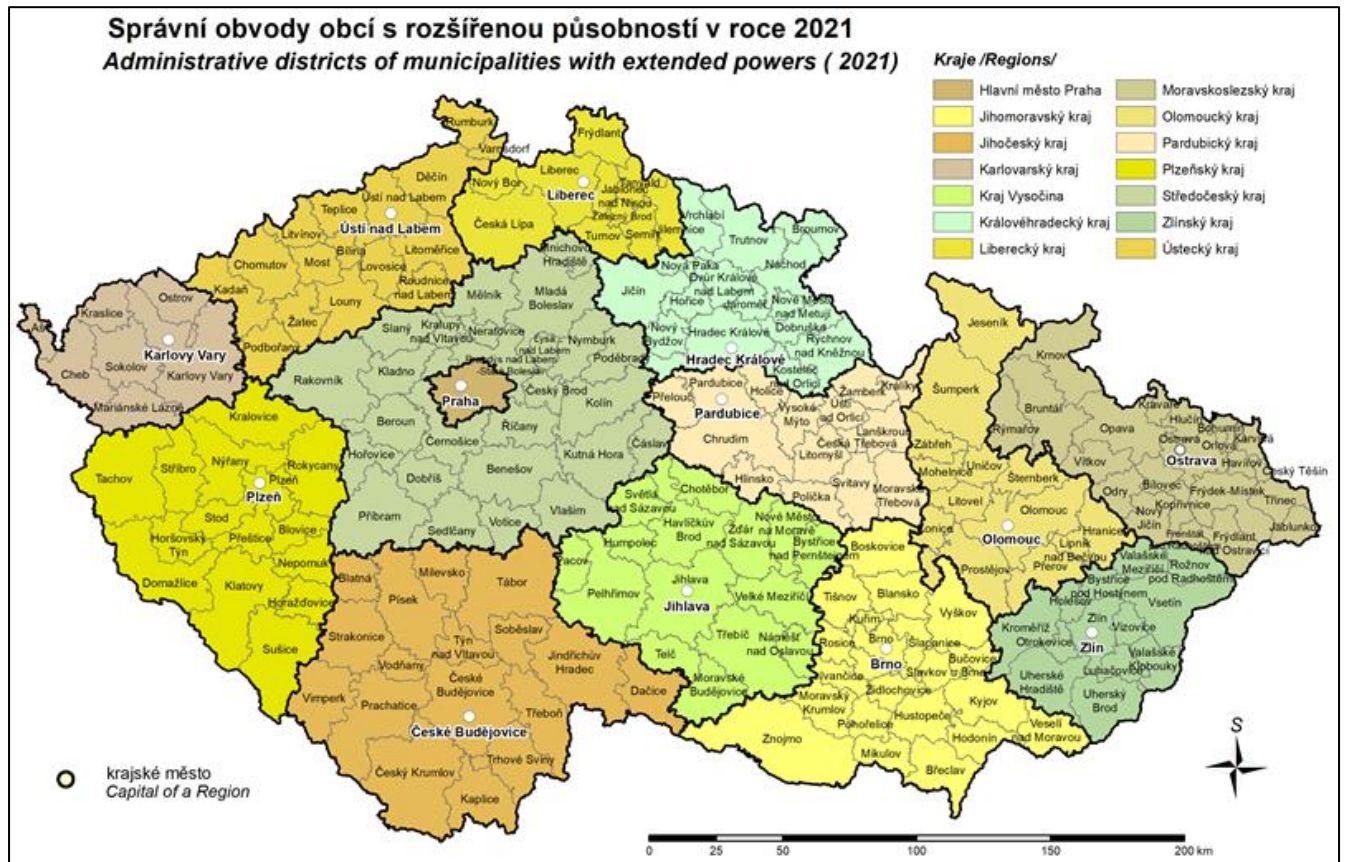

Рис. 2.13. Адміністративні округи муніципалітетів з розширеними повноваженнями станом на 1 січня 2021 року [52]

Міська ієрархія Чеської Республіки визначається Законом № 128/2000 Sb. про Муніципалітети та охоплює кілька рівнів: статутні міста, звичайні міста та ринкові містечка. Класифікація ґрунтується на поєднанні чисельності населення, історичного значення та юридичного статусу, що відрізняє їх від решти 5416 базових муніципалітетів (обсї). Здобуття статусу міста значно розширює адміністративну автономію, надаючи відповідним муніципалітетам ширші права самоврядування, включаючи більшу свободу дій у фінансній сфері, повноваження з містобудування та можливість створювати спеціалізовані органи – міські ради – для ефективного управління. Така система надає міським органам влади можливість ефективніше задовольняти місцеві потреби, сприяючи стійкості та зростанню, а також приводячи їх у відповідність до більш широких європейських стандартів місцевої демократії [80].

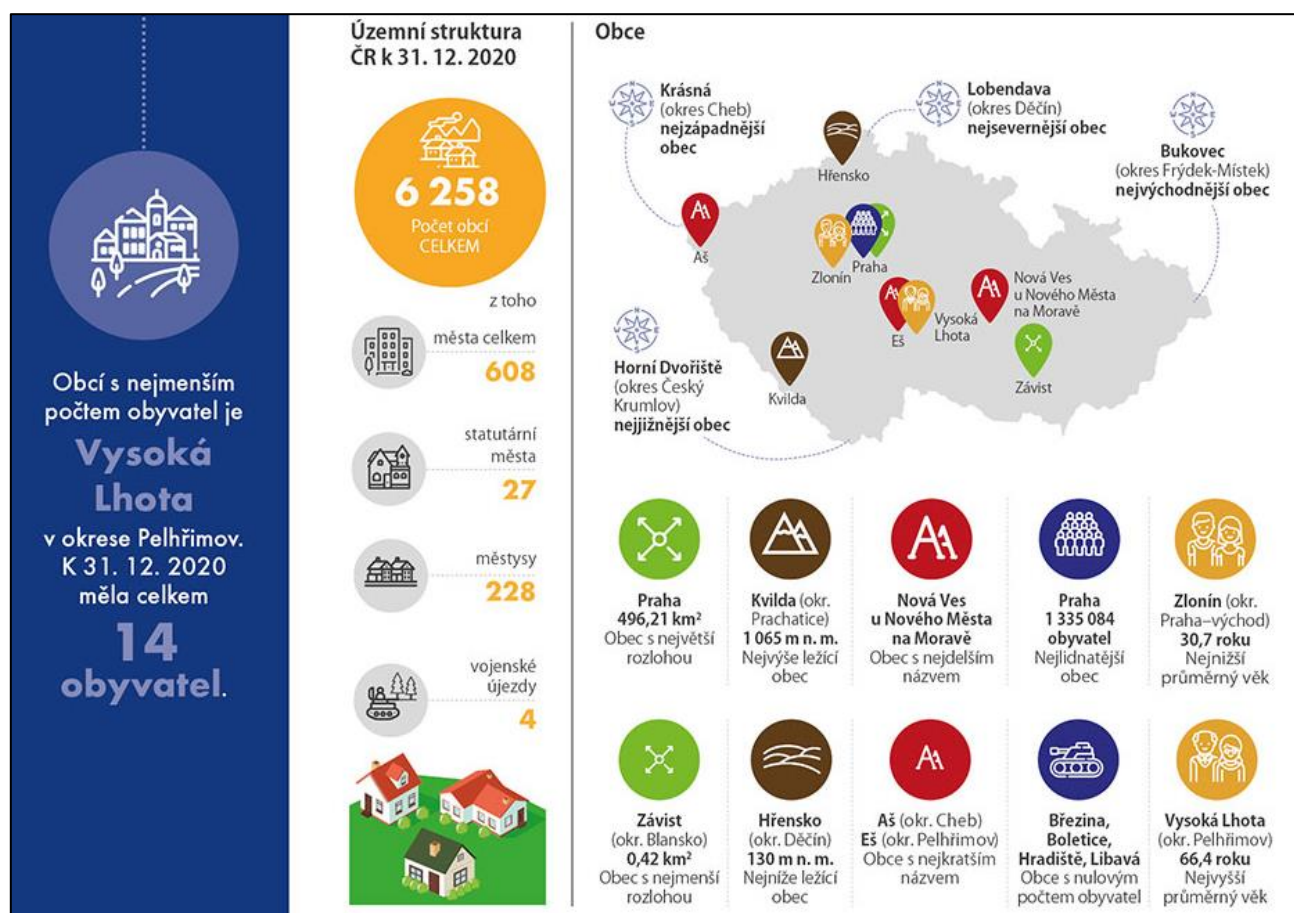

Рис. 2.14. Територіальна структура Чеської Республіки та демографічні характеристики окремих муніципалітетів станом на 31. 12. 2020 року [76]

Статутні міста (statutární města) – 27 найбільших центрів, перерахованих у § 4 Закону № 128/2000 Sb. про Муніципалітети, включно зі столицею Прагою, містами Брно та Остравою. Цим містам надано особливий статус через їх розмір і роль адміністративних центрів. Це дозволяє їм здійснювати розширені повноваження, включаючи поділ їх території на самоуправні міські райони або округи з незалежними радами, комітетами та мерами. Також вони мають розширені права на отримання коштів з фондів ЄС, спрямованих на оновлення міст, транспортну інфраструктуру та економічний розвиток. На початок 2025 року в них сукупно проживало близько 4,5 млн. осіб, що становило більше 40 % загальнодержавного населення (табл. Б.1, додаток Б). Статутні міста слугують основними економічними та культурними центрами, концентруючи промисловість, послуги та інноваційні центри, що стимулюють національне зростання [48].

Micma (města) – муніципалітети, яким надано статус міста рішенням Голови Палати депутатів на пропозицію муніципалітету та за погодженням Уряду, за умови наявності не менше 3000 мешканців. Цей статус, який мають 610 муніципалітетів, включаючи статутні міста (тобто 583 нестатутні міста), надає такі привілеї, як незалежна міська рада, міське правління, мер та право використовувати міські символи [48]. За чисельністю населення вони можуть бути великими, середніми, малими, невеликими та маленькими.

Великі міста Чехії з населенням понад 20 тис. осіб (за винятком статутних) є важливими субрегіональними центрами торгівлі, промисловості та надання послуг. Станом на 2025 рік у Чехії нараховується 36 таких міст (табл. Б.2, додаток Б). Багато з них виступають економічними якорями у своїх регіонах, розміщуючи виробничі, логістичні та освітні об'єкти, які підтримують навколишні сільські райони. Наприклад, промислові міста Моравсько-Сілезького краю (Орлова, Богумін) пов'язані з вугільною та автомобільною галузями, тоді як південні міста (Табор, Пісек) розвивають сільське господарство і туризм. З перепису населення 2011 року чисельність населення в цій категорії демонструє помірне зростання, в середньому на 4-8 %, що пояснюється міграцією з менших муніципалітетів та економічним пожвавленням, хоча темпи зростання різняться залежно від регіону. Наприклад, населення міст Середньочеського краю, таких як Пржибрам, зросло приблизно на 7 % завдяки близькості до Праги, порівняно з повільнішим зростанням на 2-3 % у деяких східних районах. Таке зростання підкреслює їхню роль як привабливих поселень для працевлаштування та проживання в умовах загальнонаціональних тенденцій урбанізації [48].

Середні міста з населенням від 10000 до 19999 осіб відіграють роль регіональних центрів у перехідних місько-сільських ландшафтах. Ці населені пункти, зазвичай, характеризуються збалансованою економікою, що поєднує легку промисловість, сферу послуг та сільське господарство, а багато з них слугують адміністративними центрами для навколишніх сіл. На відміну від більших міських центрів, середні міста часто концентрують свою увагу на місцевій спадщині та доступності, сприяючи розвитку, орієнтованому на громаду, водночас стикаючись

із такими викликами, як поступові зміни у складі населення внаслідок міграції та старіння населення. Згідно з даними на 2025 рік, у країні існує приблизно 57 таких міст, що сприяє децентралізації міської структури країни. Характерним прикладом є Чеський Крумлов (Český Krumlov) у Південночеському краї – місто зі списку ЮНЕСКО, де туризм є ключовою економічною нішею (населення 12797 осіб у 2025 році). Чодов (Chodov) у Карловарському краї зосереджений на промисловій діяльності, зокрема виробництві скла та гірничодобувній промисловості, а його населення у 2025 році становило 14454 особи. Аналогічно, Світави (Svitavy) у Пардубицькому краї спеціалізується на текстильній та взуттєвій промисловості, а також просуває місцеві фестивалі; у 2025 році його населення становило 16073 особи. Загалом, тенденції чисельності населення останніми роками (2021-2025 роки) показують помірні коливання, із середнім щорічним зростанням близько 0,5 %, що зумовлено субурбанізацією з великих міст, але компенсується міграцією до міських центрів [48].

Малі міста з населенням від 5000 до 9999 осіб налічують близько 180 одиниць і є важливими центрами місцевого самоврядування, освіти та торгівлі в сільській місцевості. Вони часто мають статус історичних міст, що походить від середньовічних хартій, які надавали їм такі привілеї, як права на торгівлю та самоврядування, що сприяло їхньому тривалому культурному та архітектурному значенню. У регіонах із важкою промисловою спадщиною, зокрема в Північній Богемії та Моравії, багато малих міст зазнали скорочення населення після переходу до ринкової економіки, що супроводжувалося закриттям заводів та міграцією населення до більших міст. Незважаючи на ці виклики, вони залишаються важливими центрами для надання таких послуг, як початкова освіта та щотижневі ринки, підтримуючи регіональну стабільність [48].

Невеликі міста (2500-4999 жителів) нараховують 160 одиниць. Ці населені пункти приділяють особливу увагу збереженню історичної спадщини, виступаючи хранителями культурного надбання в умовах стабільної демографічної ситуації, що відображає баланс між місцевою економічною діяльністю та відтоком населення до більших центрів. Багато з них демонструють стабільність чисельності населення,

причому темпи зростання в середньому становлять менше 0,5 % на рік у період 2015-2025 років, що пояснюється розвитком, орієнтованим на громаду, та близькістю до регіональних центрів. Відмінною рисою невеликих міст є їх архітектурна спадщина, зокрема збережені ратуші часів Габсбургів (XVIII–XIX ст.), які часто виконують роль багатофункціональних громадських центрів, де проводяться культурні заходи та здійснюються адміністративні функції. Прикладами можуть слугувати споруди в таких містах, як Кам'яниця-над-Ліпою (Kamenice nad Lipou) та Пельгржимов (Pelhřimov), де вони підкреслюють роль міст у збереженні регіональної ідентичності та розвитку туризму. Ця орієнтація на спадщину відрізняє невеликі міста від більших міських територій, надаючи пріоритет збереженню над розширенням, причому понад 70 % з них мають принаймні одну пам'ятку, що перебуває під охороною держави. Такі міста поширені у центральних і східних регіонах, де об'єкти культурної спадщини сприяють розвитку туристичної економіки без значного тиску на населення [48].

Маленькі міста (до 2500 жителів) налічують 83 одиниці та є найменшими визнаними міськими поселеннями країни з обмеженими адміністративними привілеями, такими як використання символів міста та церемоніальних прав. Ці населені пункти часто зберігають свій статус завдяки історичній значущості, оскільки багато з них виникли як середньовічні ринкові або укріплені поселення, які надавали необхідні місцеві послуги, незважаючи на те, що ніколи не досягали значного зростання населення. На відміну від більших міст, їх призначення підкреслює збереження культурної спадщини, а не економічний масштаб, що дозволяє їм зберігати свою самобутність серед сучасних викликів. Депопуляція є постійною тенденцією в цих маленьких містечках, яка посилюється міграцією до більших міст, старінням населення та обмеженими можливостями працевлаштування. Дослідження показують, що приблизно 30 % маленьких міст зазнали скорочення населення в цьому столітті, причому найсильніші втрати відбулися в периферійних регіонах, де природне скорочення населення та еміграція молоді поглиблюють проблему. Це спонукало місцеві органи влади докласти зусиль для відродження цих громад за допомогою ініціатив у сфері туризму та охорони

культурної спадщини, хоча загальна кількість населення продовжує скорочуватися відповідно до загальних тенденцій, характерних для сільської місцевості [48]. Депопуляційні процеси виявляються і на рівні найменших поселень поза категорією міст – Висока Лгота (Vysoká Lhota) в окрузі Пельгрімов (Pelhřimov) налічує лише 14 мешканців, маючи при цьому найвищий середній вік населення серед усіх громад країни – 66,4 року (рис. 2.14) [76].

Ринкові містечка (městys) – проміжний статус, відновлений у 2006 році поправками до Закону № 128/2000 Sb. про Муніципалітети [80]. Він не вимагає мінімальної чисельності населення, а надається на основі адміністративного або культурного значення поселення, яке часто мало ринкові привілеї в історичному минулому. Такі містечка зазвичай менші за повноправні міста, але мають вищий адміністративний престиж, ніж звичайні села. Вони користуються обмеженими міськими привілеями, включаючи міську раду, правління, мера та міську адміністрацію. Ці населені пункти, як правило, служать центрами для навколишніх сільських районів, причому багато з них зазнають зростання населення, особливо ті, що розташовані в передмістях великих міських центрів. Статус ринкових містечок мають 232 поселення, з яких 152 мають понад 1000 мешканців. *Великі ринкові містечка* зберігають право на проведення регулярних місцевих ярмарків та використання геральдичних символів, відображаючи свою історичну роль як локальних економічних центрів [48].

Малі ринкові містечка з населенням менше 1000 осіб (близько 80 поселень) утримують свій статус переважно з культурно-історичних міркувань, що відображає середньовічні ринкові привілеї, а не сучасну економічну роль. Вони виникли як торгові осередки ще в Середньовіччі та сьогодні зосереджуються на туризмі й збереженні традицій. Для них характерно скорочення населення. Окремі з них обговорюють можливість адміністративного злиття з сусідніми громадами через обмеженість ресурсів [48].

Чеське законодавство дозволяє ситуацію, коли значне за людністю поселення де-факто є міським, але не має офіційного статусу міста. Найбільшими серед таких є Горомержице (Hornoměřice, 5496 осіб) і Долні-Лутине (Dolní Lutyně 5326 осіб).

Більшість із них зосереджені в Середньочеському та Моравсько-Сілезькому краї – поблизу великих економічних центрів. Їхнє зростання зумовлене субурбанізацією: відтоком населення зі столиці та промислових міст до приміських сіл з кращою якістю житла і нижчими цінами [48]. Показовим прикладом такого субурбанізаційного зростання є Злонін (Zlonín, округ Прага-схід) – громада з найнижчим середнім віком населення серед усіх муніципалітетів Чехії (30,7 року), що відображає масовий приплив молодих сімей зі столиці (рис. 2.14) [76].

Надання міського статусу цим поселенням потенційно можливе за умови дотримання критеріїв Закону № 128/2000 Sb. про Муніципалітети – насамперед чисельності не менше 3000 мешканців та наявності відповідної міської інфраструктури. Для деяких із них законодавчий перегляд статусу вже перебуває в стадії обговорення [48].

Окремо серед міст Чехії слід відзначити Прагу (рис. 2.15) – єдиний справжній мегаполіс (близько 1,4 млн. жителів, або 2,3 млн. з урахуванням агломерації), який значно домінує над іншими центрами – Брно (403 тис.), Остравою (273 тис.) та Пльзенем (188 тис.), що свідчить про моноцентричний характер чеської міської ієрархії (рис. 2.16, табл. Б.3, додаток Б) [52]. Приєднання Чехії до ЄС (2004 рік) [24] підсилило інтеграцію її міської системи до загальноєвропейських просторових процесів – регіональної поляризації, транспортного зв'язування та інноваційної спеціалізації.

Важливим виміром сучасного міського розвитку є формування та розширення *міських агломерацій* (рис. 2.17). Провідне місце займає Празька агломерація, що охоплює столицю та прилеглі території Середньочеського краю і налічує загалом близько 2,3 млн. осіб – понад 20 % населення країни. Брненська агломерація (понад 500 тис. осіб) є другою за значимістю і виступає функціональним центром Моравії.

Рис. 2.15. Прага – найбільше місто Чеської Республіки [52]

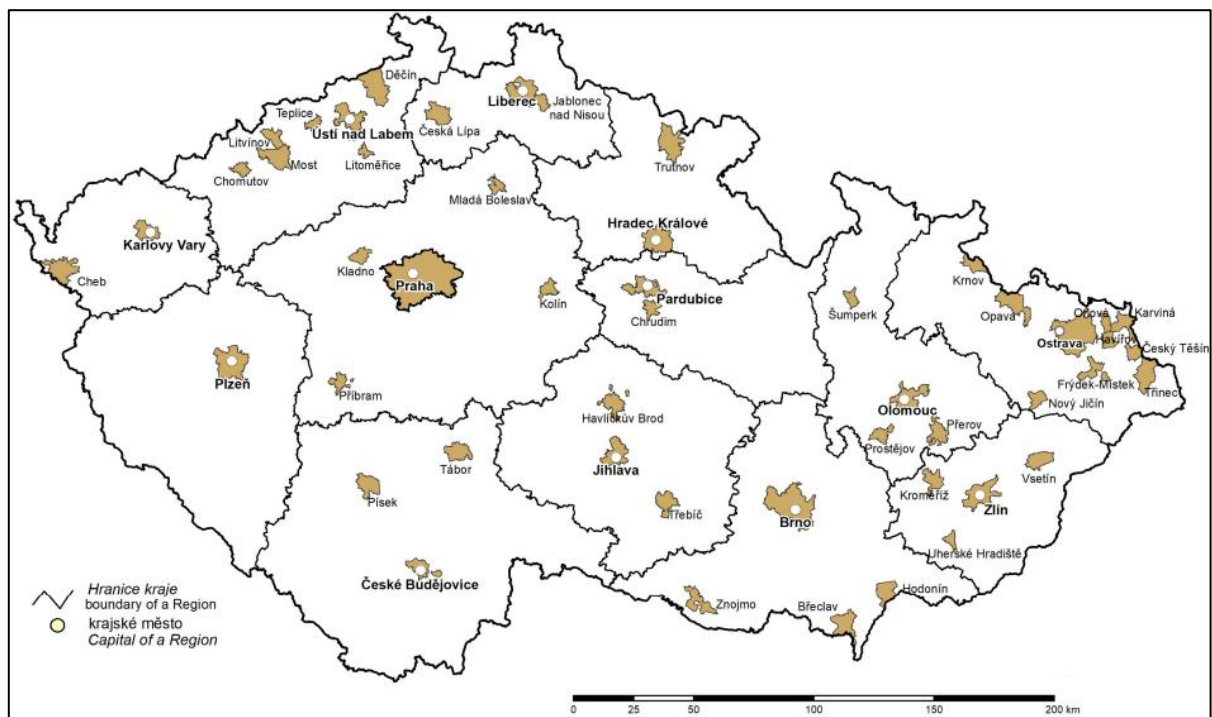

Рис. 2.16. Найбільші 50 міст Чехії за чисельністю населення станом на 1 січня 2021 року [52]

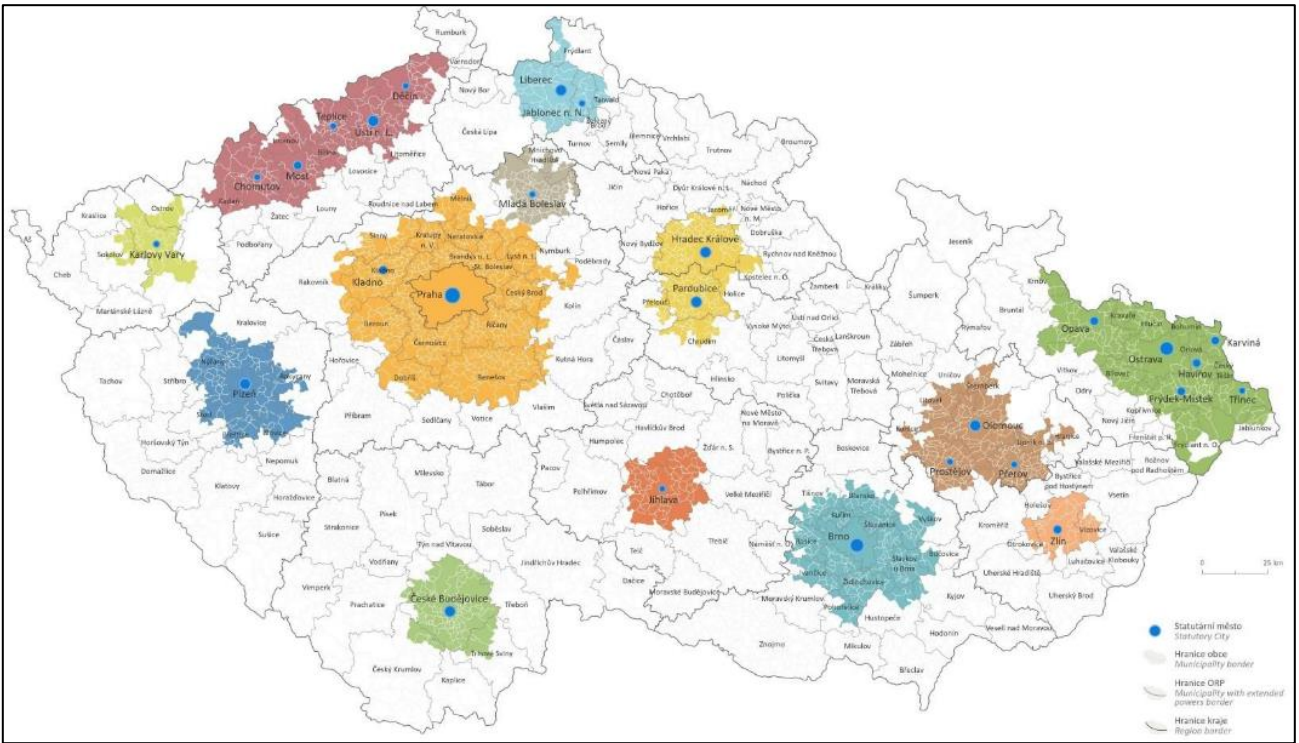

Рис. 2.17. Міські агломерації Чехії, 2020 рік [77]

Остравська агломерація (близько 800 тис. осіб разом із Карвіною та Фрідком-Містком) зберігає значення як найбільший промисловий вузол країни, хоча й переживає скорочення населення внаслідок деіндустріалізації. Менші агломерації сформувалися навколо Пльзеня, Оломоуца та Лібереця (рис. 2.17). Управління агломераційними процесами залишається актуальним викликом, оскільки межі адміністративних одиниць нерідко не збігаються з реальними межами функціональних міських районів [49].

Просторовий розподіл міст між регіонами Чехії є нерівномірним. Найбільша концентрація міських поселень спостерігається у Середньочеському краї, тоді як найменша – у Карловарському. Моравсько-Сілезький край вирізняється найвищою часткою міського населення серед регіонів, що відображає індустріальне минуле Остравського басейну. Натомість у Височинському та Південночеському краях переважають малі та середні міста, що виконують функції центрів для широкої сільськогосподарської периферії [52].

Отже, міська система Чеської Республіки являє собою добре структуровану ієрархію поселень, сформовану протягом багатовікового історичного розвитку – від середньовічних королівських хартій до сучасного законодавства ЄС. Правова чіткість класифікації муніципалітетів сприяє ефективному регіональному управлінню та децентралізованому розподілу адміністративних повноважень. Водночас міська система стикається з низкою викликів: нерівномірний розподіл населення між столицею та регіонами, депопуляція малих міст і ринкових містечок, а також зростання субурбанізованих поселень без офіційного міського статусу. Ці процеси вимагають подальшого реформування законодавчої бази та адаптації системи місцевого самоврядування до сучасних демографічних реалій.

2.4. Суспільно-географічні особливості міст Чехії

Суспільно-географічні особливості міст Чеської Республіки формуються під впливом демографічних, міграційних, соціальних та економічних процесів, що зазнали суттєвих трансформацій після 1989 року та особливо – у контексті членства країни в Європейському Союзі. Аналіз цих особливостей дозволяє виявити ключові тенденції розвитку чеської урбосистеми та її відмінності від інших постсоціалістичних країн Центральної Європи.

Демографічна ситуація в містах Чеської Республіки характеризується рисами постіндустріального суспільства. Сумарний коефіцієнт народжуваності в 2024 році складав 1,36 народження на жінку – нижче від рівня простого відтворення, – що є типовим для розвинених країн ЄС (рис. 2.18-2.19) [43]. Найвищі показники народжуваності фіксуються у середніх та малих містах із розвинутою субурбанізаційною зоною, тоді як у великих агломераціях, насамперед у Празі, народжуваність відносно нижча внаслідок відкладання батьківства та вищої вартості житла.

Вікова структура міського населення характеризується помітним старінням: середній вік жителів Чехії зріс на 5,8 року між 1993 і 2020 роками [76] (рис. 2.20-2.21).

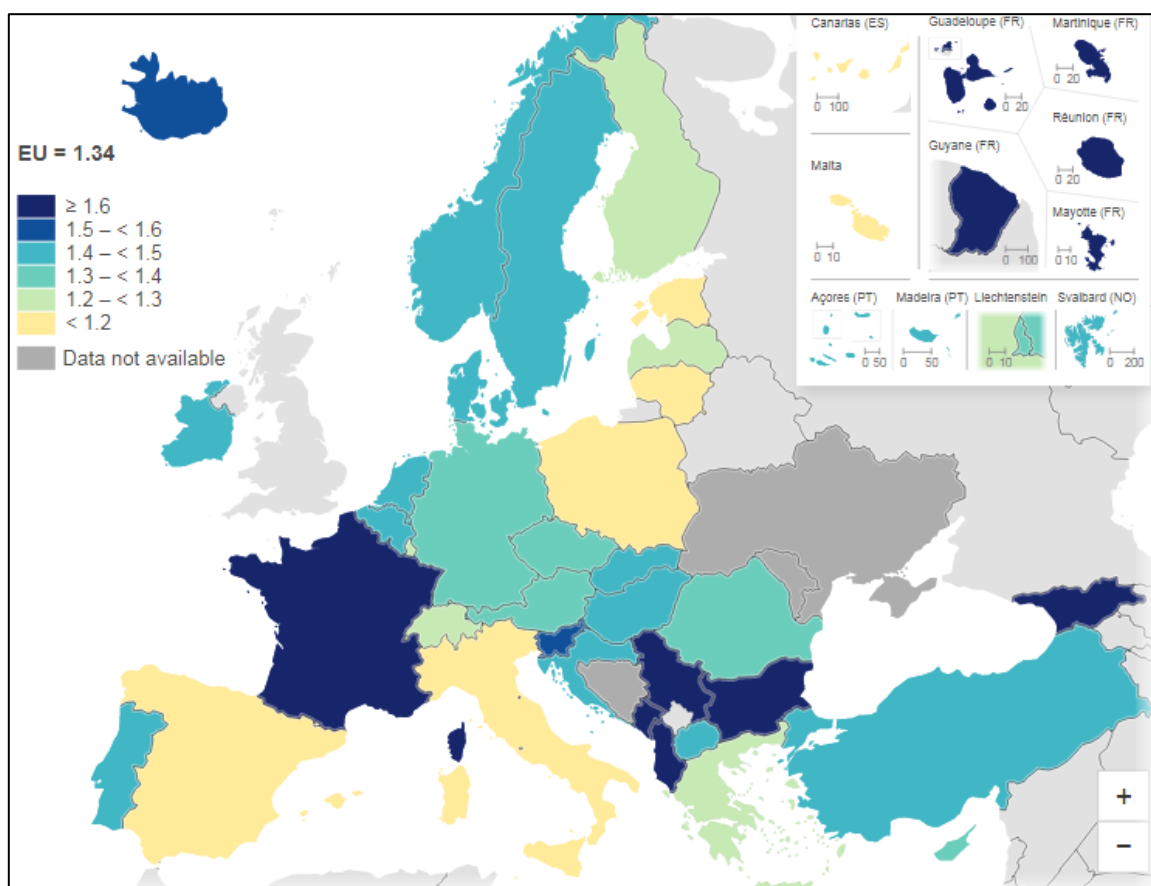

Рис. 2.18. Сумарний коефіцієнт народжуваності за країнами ЄС, 2024 рік [43]

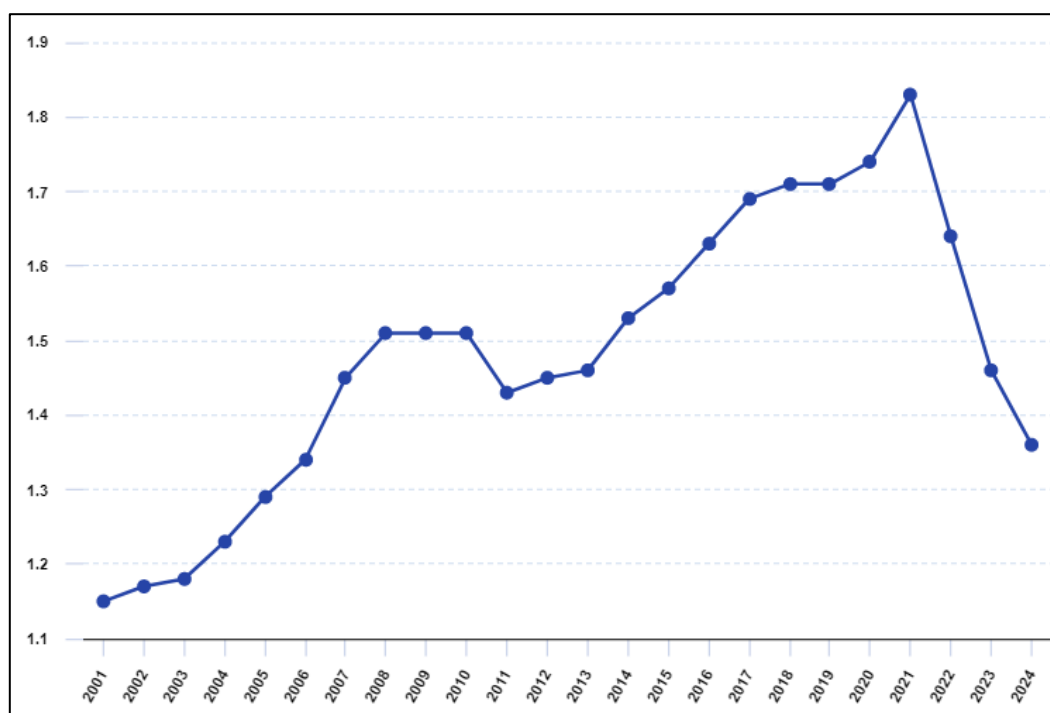

Рис. 2.19. Динаміка сумарного коефіцієнту народжуваності Чехії протягом 1961-2024 років [43]

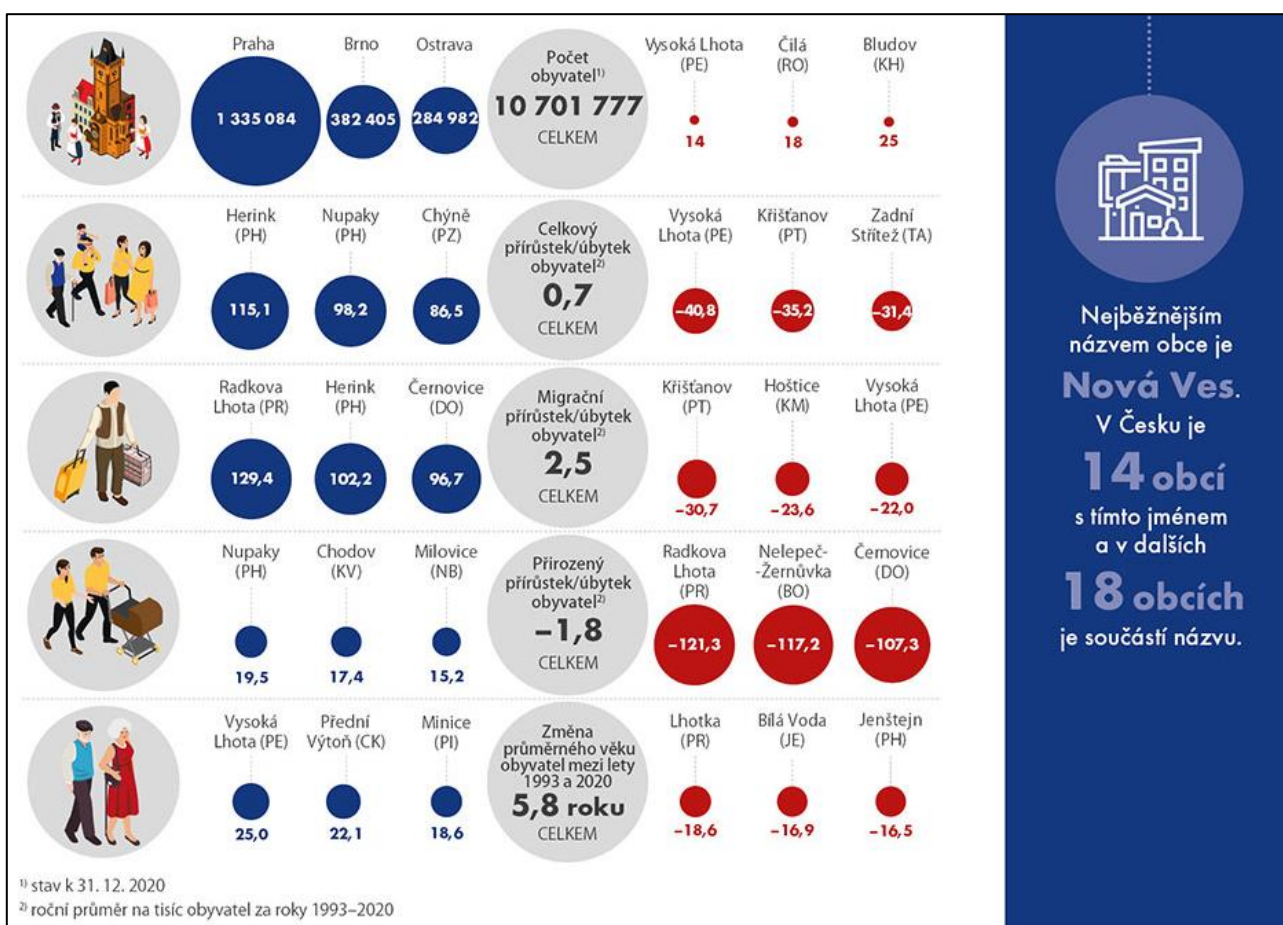

Рис. 2.20. Демографічні показники муніципалітетів Чеської Республіки: лідери та аутсайтери за чисельністю населення, природним і міграційним приростом (1993-2020) [76]

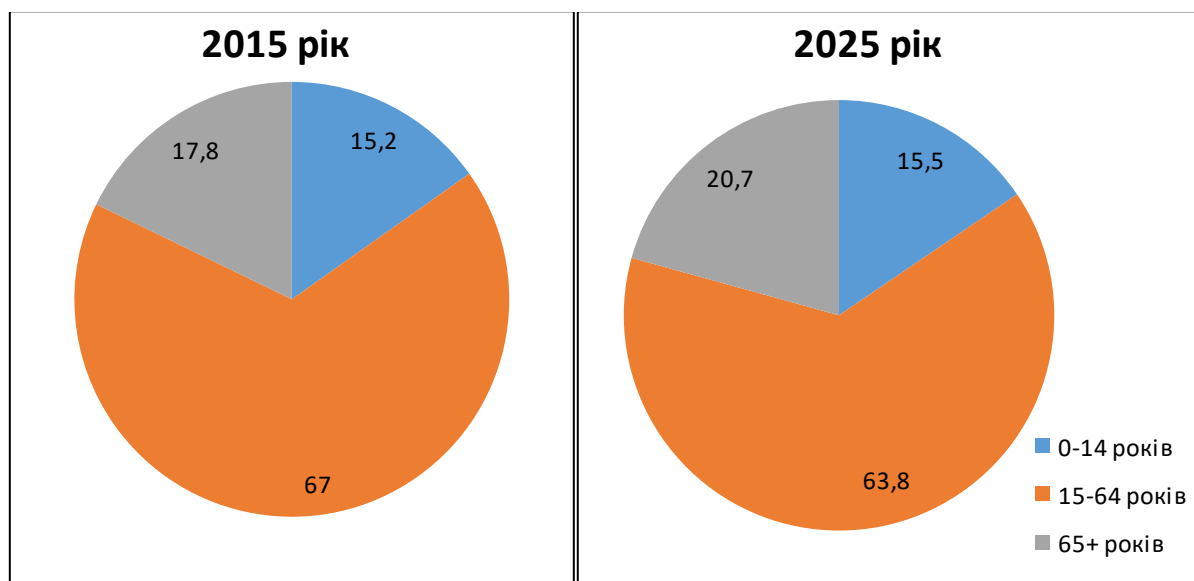

Рис. 2.21. Вікова структура населення Чехії в 2015 і 2025 роках, % [61]

Найгостріше це явище виражене в містах промислової депресії – Мості, Кладно, Оставі, – де до демографічного старіння додається відтік молоді. Середня очікувана тривалість життя у 2024 році становить 77,1 року для чоловіків та 83 років для жінок, що перевищує середні показники Центральної та Східної Європи [47].

Міграція є ключовим чинником, що визначає просторову динаміку населення чеських міст. На внутрішньому рівні домінує субурбанізація – відтік населення з ядер міст до приміських зон. Пік цього процесу припав на 1996-2005 роки. Прага попри найбільший природний спад серед статутних міст (–19903 осіб за 1993-2020 роки) зберігає загальне зростання завдяки міграційному притоку: +171468 осіб за той самий період – абсолютний рекорд серед усіх чеських міст (рис. 2.22). Найяскравіше субурбанізацію ілюструють приміські громади: Нупаки та Хиня у Середньочеському краї мають найвищий загальний приріст населення серед усіх муніципалітетів країни – 98,2 і 86,5 особи на 1000 жителів на рік відповідно, що зумовлено насамперед масовим міграційним притоком молодих сімей із Праги (рис. 2.20) [76].

Натомість міста Моравсько-Сілезького краю демонструють протилежну тенденцію. Острава втратила через міграцію 27516 осіб, Карвіна – 12081, Хавіржов – 11740 за 1993-2020 роки [76] (рис. 2.22).

Поряд із внутрішньою міграцією, зовнішня імміграція стала дедалі значущим чинником. Станом на кінець 2024 року іноземці складають 10 % від загальної чисельності населення Чехії (1,09 млн. осіб), при цьому їх концентрація найвища у Празі – 32,4 % від усіх іноземців країни (рис. 2.23) [50]. Після 2022 року внаслідок повномасштабного вторгнення Росії різко зросла кількість громадян України: станом на початок 2026 року в Чехії під тимчасовим захистом перебували 400 тис. українських вимушених переселенців – найбільше на душу населення в ЄС (36,5 вимушених українців на 1000 місцевих жителів (рис. 3.8) [72].

Чеська Республіка є відносно *етнічно однорідною державою*. Серед міського населення найчисельнішими меншинами є словаки, поляки (переважно в

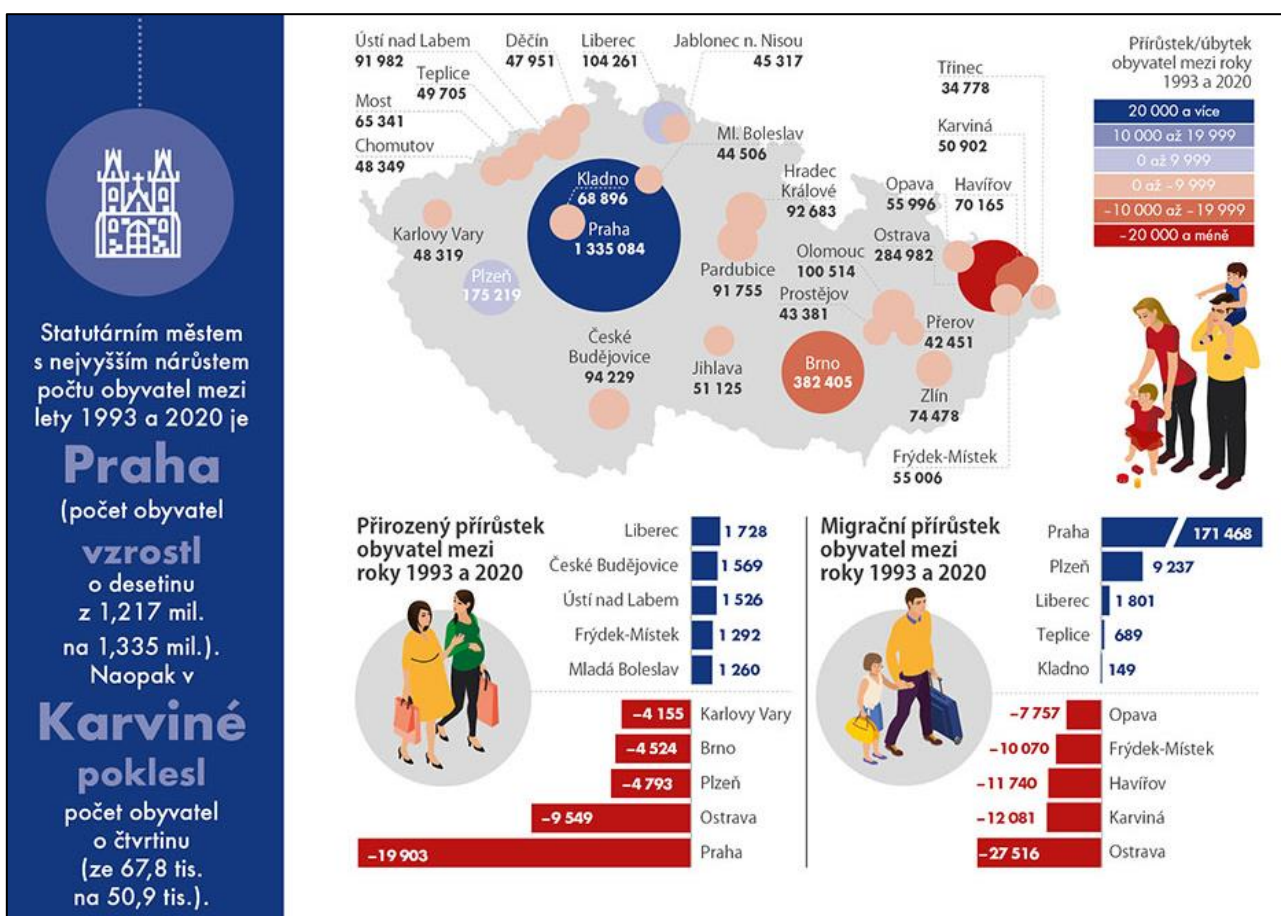

Рис. 2.22. Чисельність населення статутних міст Чехії та динаміка їх природного й міграційного приросту населення у 1993-2020 роках [76]

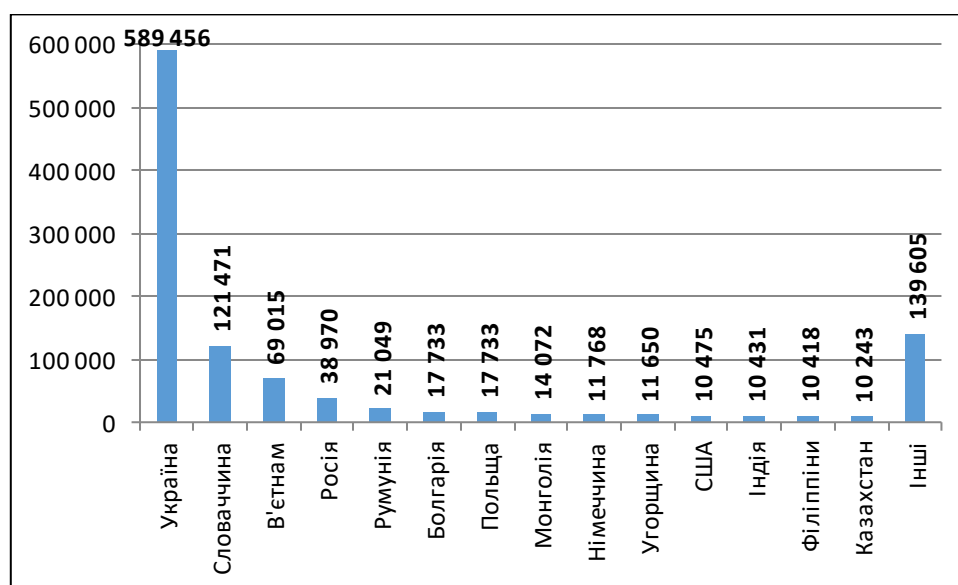

Рис. 2.23. Іноземці в Чеській Республіці за громадянством станом на 31. 12. 2024 року, осіб (побудовано автором за [50])

Тешинській Сілезії), роми, а також в'єтнамці – одна з найпомітніших азійських громад у Центральній Європі, присутність якої в чеських містах є помітною ще з радянського часу [34].

Структура зайнятості відображає постіндустріальну трансформацію. У великих містах домінують фінансові послуги, ІТ, торгівля та туризм. Прага виступає безперечним економічним ядром країни: ВВП на душу населення у столичному регіоні значно перевищує середньочеський і навіть середньоєвропейський показник. Натомість Устецький та Карловарський краї зберігають підвищений рівень безробіття та соціальної депривації як спадок деіндустріалізації та одсуну судетських німців (рис. 3.1-3.2) [65].

Система освіти охоплює розгалужену університетську мережу: Прага (Карлів університет, Чеський технічний університет), Брно (Університет Масарика, Технічний університет Брно), Оломоуц (Університет Палацького), Острава [34]. Міста-університетські центри вирізняються молодого демографічною структурою та підвищеним рівнем людського капіталу. **Система охорони здоров'я** є загальнодоступною і фінансується через страхові фонди; якість медичних послуг у великих містах помітно вища, ніж у малих [46].

Прага стабільно входить до числа **найкомфортніших міст** Центральної Європи у міжнародних рейтингах. Водночас ряд міст Устецького та Карловарського країв фіксують підвищені показники соціальної депривації та забруднення довкілля. Проблема соціальної ексклюзії є особливо гострою у містах із значними ромськими громадами – Мості, Хомутові, Усті-над-Лабою [34; 51].

Таким чином, суспільно-географічні особливості міст Чеської Республіки визначаються поєднанням демографічного старіння, активної міграційної динаміки, постіндустріальної трансформації зайнятості та суттєвих просторових диспропорцій між столичним регіоном та рештою країни. Особливо показовим є контраст між субурбанізованими приміськими громадами Праги з наймолодшим населенням і депресивними промисловими містами Моравсько-Сілезького краю з найбільшими міграційними втратами.

РОЗДІЛ 3

ПРОБЛЕМИ І ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ МІСТ ЧЕСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ

Сучасна міська система Чеської Республіки є результатом тривалого історичного розвитку, постсоціалістичної трансформації та інтеграції до загальноєвропейського просторового простору. Попри значний прогрес у реформуванні економіки та розбудові інфраструктури, чеські міста стикаються з комплексом викликів, пов'язаних із демографічними змінами, постіндустріальною спадщиною та наростаючими регіональними диспропорціями. Водночас членство в ЄС, розвиток технологій і стратегічна орієнтація на сталий розвиток відкривають перед міською системою нові можливості. Узагальнений огляд ключових проблем і перспектив наведено у табл. 3.1.

Таблиця 3.1

Ключові проблеми та перспективи розвитку міської системи Чеської Республіки (узагальнено автором)

Проблеми	Перспективи
Просторові диспропорції між Прагою та регіонами	Поліцентричний розвиток через структурні фонди ЄС
Депопуляція малих міст і ринкових містечок	Цифрова інфраструктура і дистанційна зайнятість
Деіндустріалізація та масштабна присутність браунфілдів	Регенерація браунфілдів як ресурс міського розвитку
Неконтрольована субурбанізація і фрагментація міського простору	Інтегроване агломераційне планування (ІТІ ЄС)
Соціальна сегрегація та ексклюзія вразливих груп	Програми соціальної реінтеграції та доступного житла
Недоступність житла у великих містах	Smart City та концепція «15-хвилинного міста»
Демографічне старіння і відтік молоді	Інтеграція трудових мігрантів і українських переселенців
Недостатня реалізація туристичного потенціалу	Розвиток туризму на базі 18 об'єктів ЮНЕСКО
Обмежена транскордонна координація	Поглиблення співробітництва в рамках 13 єврорегіонів

3.1. Актуальні проблеми розвитку міської системи

Найбільш гострою структурною проблемою чеської міської системи залишається виражена ***просторова поляризація між столичним регіоном та рештою країни***. Прага концентрує непропорційно великий обсяг економічної активності, інвестицій та кваліфікованої робочої сили. ВВП на душу населення Праги в 2023 році становив 192,8 % від середнього по ЄС – четвертий показник серед усіх європейських регіонів NUTS-2 після Східної та Центральної Ірландії (244,7 %), Люксембургу (236,8 %) і Південної Ірландії (224,7 %) (рис. 3.1). Водночас Карловарський та Устецький краї є найнижчими за ВВП на душу населення серед усіх регіонів Чехії, що свідчить про глибокі просторові диспропорції в країні (рис. 3.2) [65].

Другою за значущістю проблемою є ***депопуляція малих міст і ринкових містечок***. Це явище зумовлене природним скороченням населення внаслідок низької народжуваності і старіння, міграційним відтоком молоді до великих міст та обмеженими можливостями зайнятості після закриття промислових підприємств. Особливо гостро ця проблема виявляється в периферійних районах Устецького, Карловарського та Височинського країв. За даними Český statistický úřad (ČSÚ), близько 30 % маленьких міст (до 2500 жителів) зазнали скорочення населення у XXI столітті [48].

Серйозним соціальним викликом залишається ***просторова сегрегація та соціальна ексклюзія***. В ряді міст – насамперед у Мості, Хомутові та Усті-над-Лабою – сформувались стійкі анклавні бідності, де концентруються соціально вразливі групи. Ці громади характеризуються підвищеним рівнем безробіття, низьким освітнім рівнем і обмеженим доступом до якісних суспільних послуг [34; 51].

Актуальною проблемою великих міст, насамперед Праги, є стрімке ***зростання цін на нерухомість і погіршення доступності житла***. Комерціалізація та джентрифікація центральних районів (рис. 2.10) призводять до витіснення населення з міського ядра: лише у 1991-1996 роках центральні райони

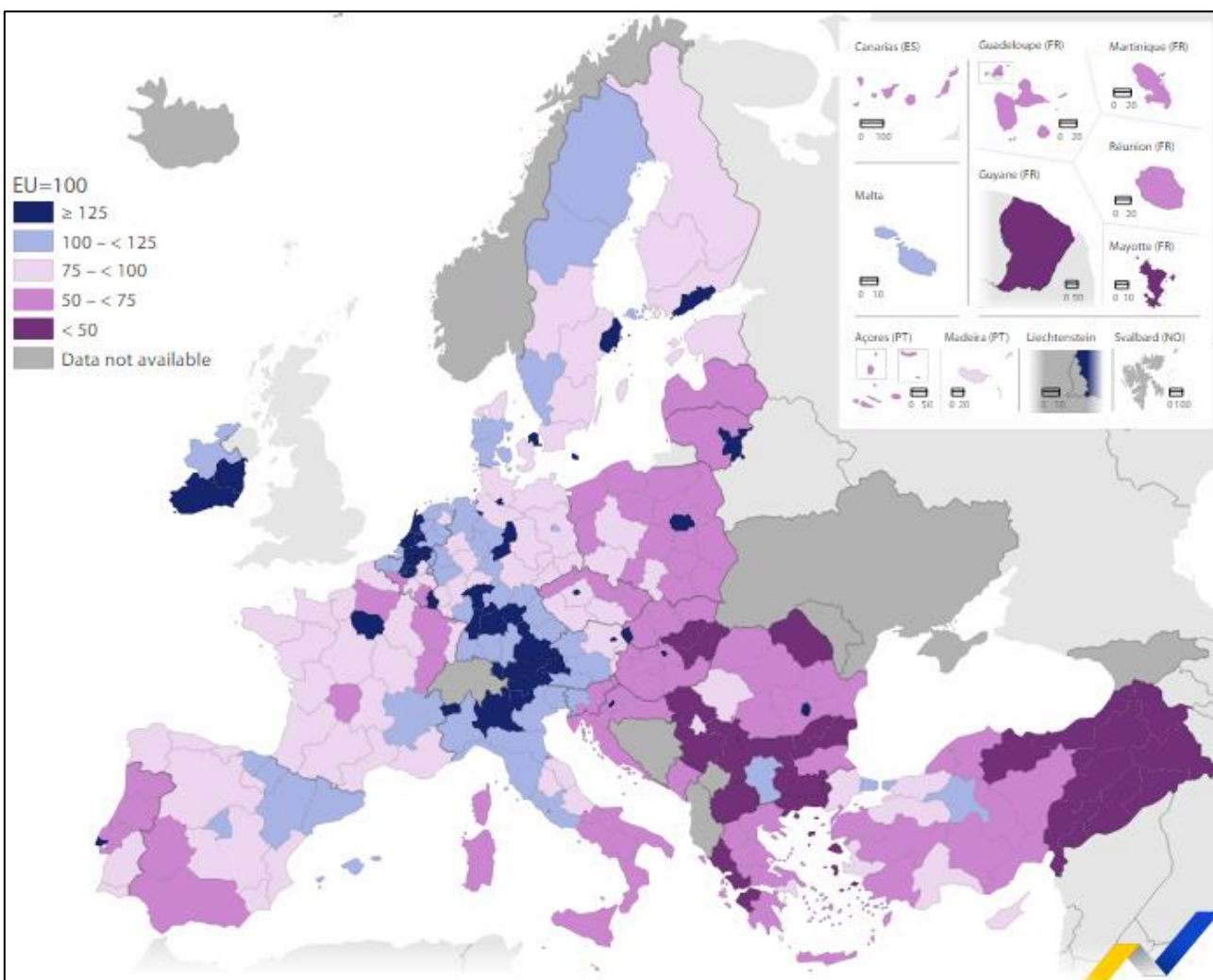

Рис. 3.1. ВВП на душу населення за регіонами NUTS-2 ЄС, 2023 рік [65]

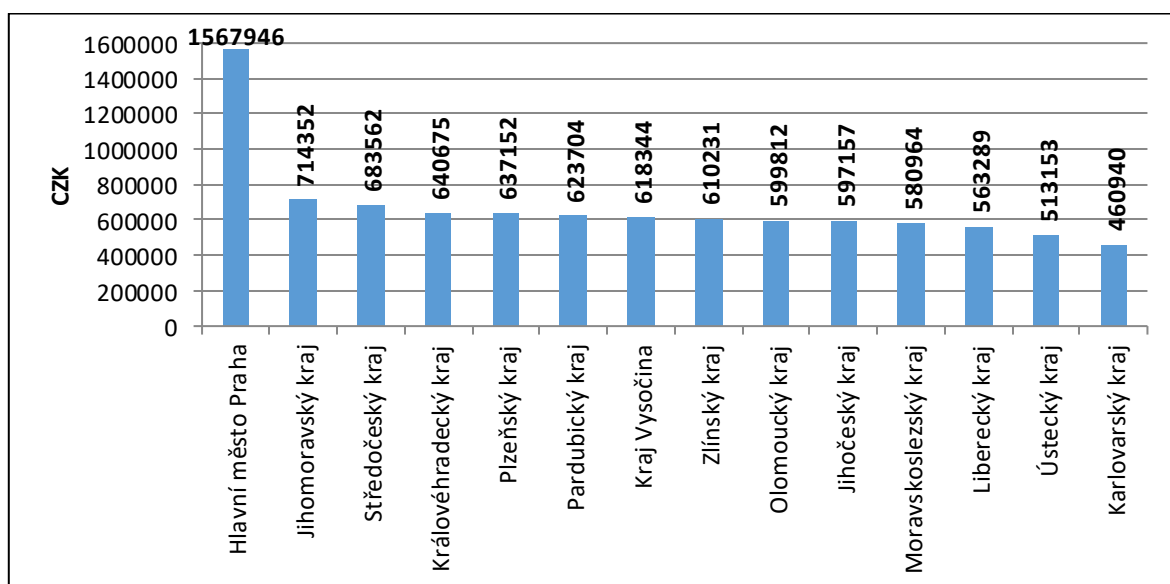

Рис. 3.2. ВВП на душу населення за регіонами Чехії, 2024 рік [66]

Праги втратили близько 11 тис. мешканців, а оренда комерційних приміщень генерує до 50 разів більший дохід, ніж регульована житлова оренда [70]. Внаслідок цього значна частина середнього класу витісняється у передмістя, що стимулює субурбанізацію та ускладнює управління агломераційними процесами.

Неконтрольована субурбанізація породжує власне коло проблем: зростання навантаження на транспортну інфраструктуру, збільшення витрат на комунальні послуги у розосереджених приміських поселеннях, втрата сільськогосподарських угідь та ускладнення координації між містами-ядрами і приміськими муніципалітетами, що не мають спільного органу управління [49; 70].

3.2. Постіндустріальна трансформація і регенерація міських просторів

Однією з найбільш специфічних проблем чеських міст є **масштабна присутність постіндустріальних занедбаних територій – браунфілдів**. Відповідно до Національної стратегії регенерації браунфілдів, розробленої CzechInvest, браунфілди визначаються як нерухомість – земельні ділянки, будівлі та приміщення, – що недостатньо використовується, занедбана і потенційно забруднена [51]. Вони виникають як реліктові утворення промислової, сільськогосподарської, житлової, військової та іншої господарської діяльності.

Масштаб проблеми є значним: офіційне дослідження CzechInvest виявило 2355 локацій браунфілдів загальною площею 10400 га, хоча реальна їх кількість, за оцінками фахівців, у 4-5 разів більша. Постіндустріальні браунфілди є найбільшою категорією за площею: 790 локацій площею понад 4400 га. Промислові браунфілди площею понад 1 га зафіксовані у 280 муніципалітетах країни (рис. 3.3). Просторово вони сконцентровані в трьох регіонах: Устецькому краї, Моравсько-Сілезькому краї та Брненській агломерації. Найбільші масиви занедбаних промислових майданчиків зосереджені в Остравсько-Карвінському вугільному басейні, Кладно та Мості, де закриття шахт і заводів після 1989 року залишило великі деградовані ділянки в міській структурі [51].

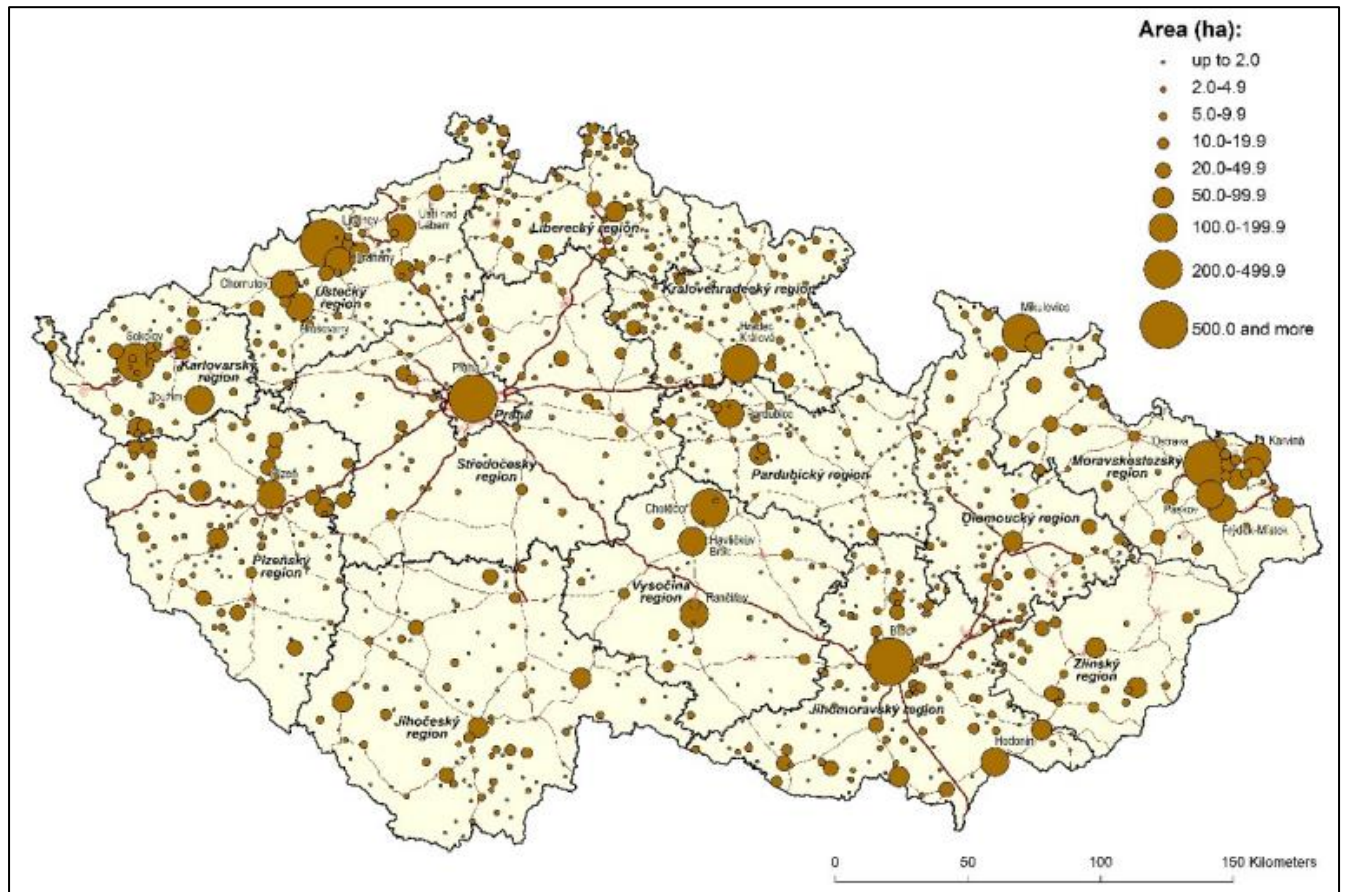

Рис. 3.3. Розташування браунфілдів площею понад 1 га на території Чеської Республіки (2010 рік) [51]

Головною перешкодою для регенерації є економічний чинник: створення нової промислової зони на грінфілді коштує до чотирьох разів дешевше, ніж конверсія браунфілду, що знижує привабливість останньої для приватних інвесторів. Додаткову складність становлять витрати на рекультивацію забрудненого ґрунту та знесення застарілих споруд. Внаслідок цього Чехія відстає від країн Західної Європи у вирішенні проблеми браунфілдів приблизно на чверть століття [51].

Реабілітація міського простору охоплює чотири взаємопов'язані процеси: реконструкцію – фізичне відновлення будівель; реструктуризацію – зміну функціонального призначення; реновацію – оновлення із збереженням характеру; та ревіталізацію – комплексне відродження деградованих територій. Найбільш показовим прикладом успішної реалізації всіх чотирьох елементів є перетворення

колишнього металургійного заводу «Dolní Vítkovice» в Оставі на культурно-індустріальний кластер: збережені доменні печі, газгольдери та цехи отримали нові функції виставкових залів, концертних майданчиків і науково-популярного центру «Svět techniky» (рис. 3.4). Цей проєкт демонструє, що індустріальна спадщина може стати ресурсом міського розвитку і залучення туристів та творчих індустрій [51].

Рис. 3.4. «Dolní Vítkovice» в Оставі [26]

3.3. Перспективи розвитку міської системи Чеської Республіки

Незважаючи на складність зазначених викликів, міська система Чеської Республіки має суттєвий потенціал для подальшого розвитку. Ключовим інструментом подолання регіональних диспропорцій є **структурні фонди та Фонд згуртованості ЄС** [17]. Інтегровані територіальні інвестиції (ІТІ) дозволяють координувати розвиток міських агломерацій як єдиних функціональних систем, виходячи за межі адміністративних кордонів окремих муніципалітетів. Зокрема, ІТІ Празької, Брненської та Оставської агломерацій є важливими інструментами реалізації стратегій поліцентричного розвитку.

Перспективним напрямом є *розвиток туристичної функції* чеських міст. Чехія володіє потужною туристичною базою: 18 об'єктів ЮНЕСКО (рис. 3.5), мережа бальнеологічних курортів світового рівня та добре збережені середньовічні центри формують конкурентну перевагу, що ще не реалізована повною мірою. Особливої уваги заслуговують міста, внесені до Списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО: Прага, Чеський Крумлов і Телч (з 1992 року), Кутна Гора (з 1995 року), Карлові Вари, Маріанські Лазні та Франтішкові Лазні у складі «Видатних курортів Європи» (з 2021 року), а також Жатець як визначний центр хмелярської та пивоварної культури (з 2023 року) [73; 79].

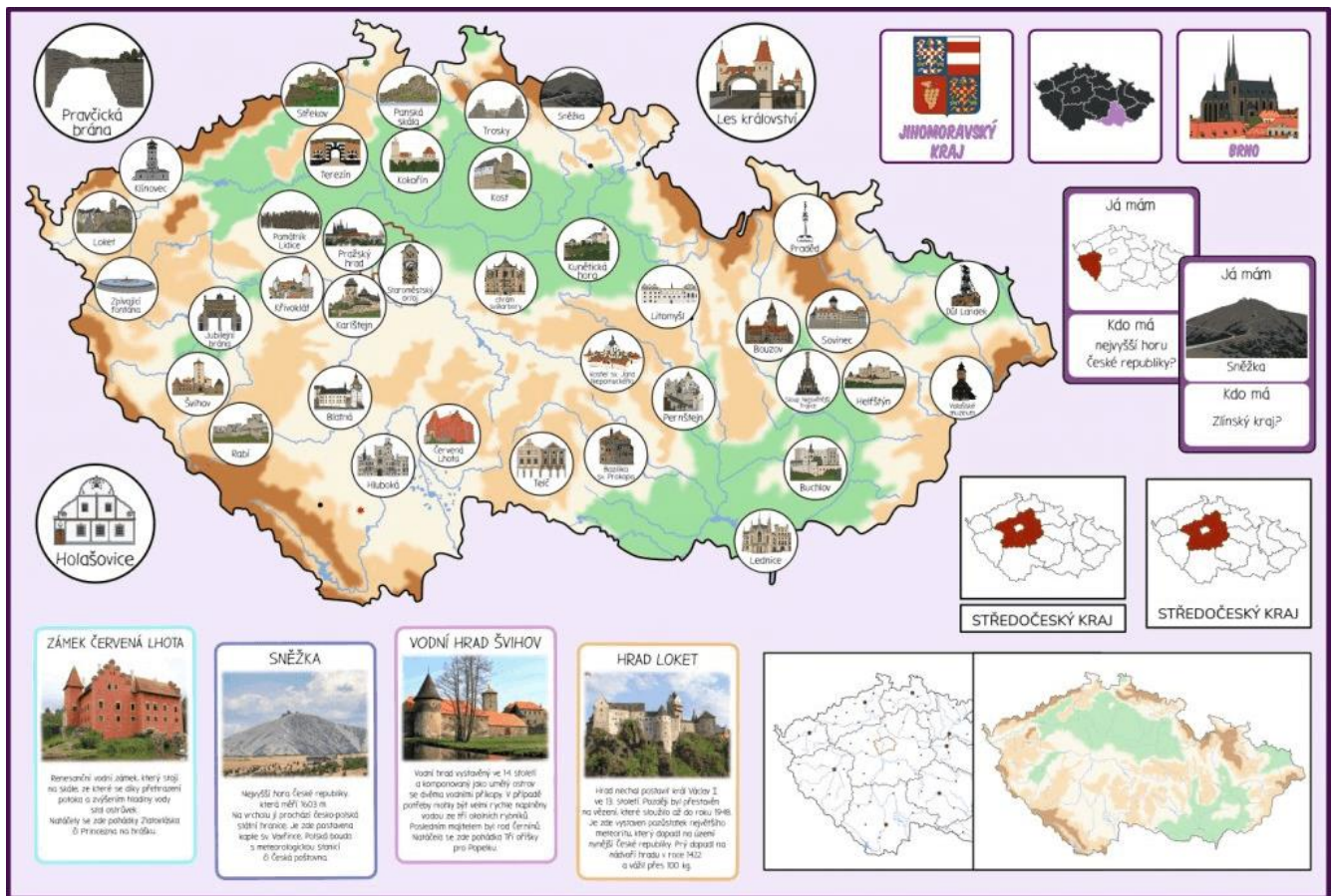

Рис. 3.5. Пам'ятки Чехії, занесені до списку Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО [58]

Прага є п'ятим за відвідуваністю містом Європи [63], проте туристичний потенціал регіональних центрів – Оломоуца, Тельча, Жатця – залишається значно недооціненим. Туризм суттєво впливає на соціально-демографічну структуру міст: зростання цін на житло, зміна функціональної структури центрів (витіснення

жителів готелями та ресторанами) та сезонні коливання зайнятості є характерними викликами для туристичних міст Чехії. Сталий туризм, орієнтований на культурну спадщину та гастрономічні традиції, може стати важливим двигуном розвитку малих і середніх міст, що стикаються з депопуляцією.

Транскордонне співробітництво в рамках 13 єврорегіонів відкриває широкі можливості для спільної реалізації проєктів, що виходять за межі можливостей окремих муніципалітетів (рис. 3.6). На чесько-польському прикордонні функціонують Nisa, Glacensis, Praděd, Silesia, Těšínské Slezsko та Beskydy; на кордоні з Німеччиною – Egrensis, Krušnohoří та Labe; на кордоні з Австрією – Šumava та Silva Nortica; на кордоні зі Словаччиною – Pomoraví та Bílé Karpaty [42]. Пріоритетними напрямками єврорегіональної кооперації є транспортна інфраструктура, охорона довкілля, культурний обмін та спільні туристичні маршрути, що фінансуються з фондів ЄС. Особливе значення це співробітництво має для прикордонних міст – Хеба (кордон з Німеччиною), Чеського Тешина (кордон з Польщею) та Зноймо (кордон з Австрією), – де транскордонна інтеграція стає важливим чинником економічного відновлення.

Перспективним напрямом є також поширення **концепції розумного міста (Smart City)** – використання цифрових технологій для підвищення якості міського управління, оптимізації транспортних систем та надання муніципальних послуг. Прага, Брно і Пльзень вже реалізують проєкти у цьому напрямі: розвиток інтегрованої транспортної системи, впровадження систем розумного освітлення та моніторингу довкілля (рис. 3.7) [64].

Важливим чинником демографічного відновлення стала **масова імміграція українських вимушених переселенців після 2022 року**. Чехія станом на кінець лютого 2026 року прийняла майже 400 тис. осіб – найбільше на душу населення в ЄС (36,5 вимушених українців на 1000 місцевих жителів), – більшість з яких зосередилась у великих містах (рис. 3.8) [72]. Успішна інтеграція цієї групи населення може стати суттєвим внеском у демографічний і економічний розвиток чеських міст у середньостроковій перспективі.

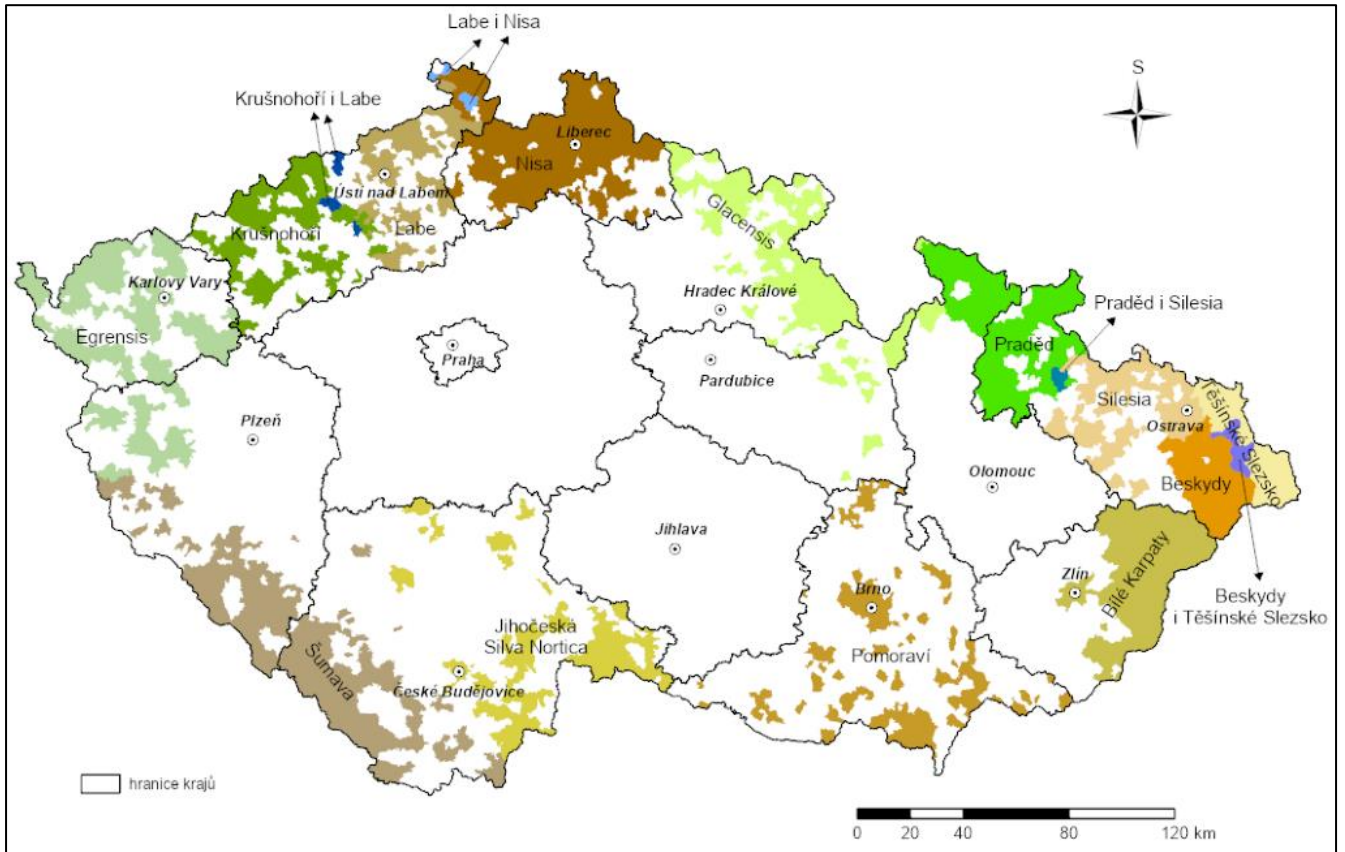

Рис. 3.6. Єврорегіони за участю Чеської Республіки
станом на 31. 12. 2024 року [42]

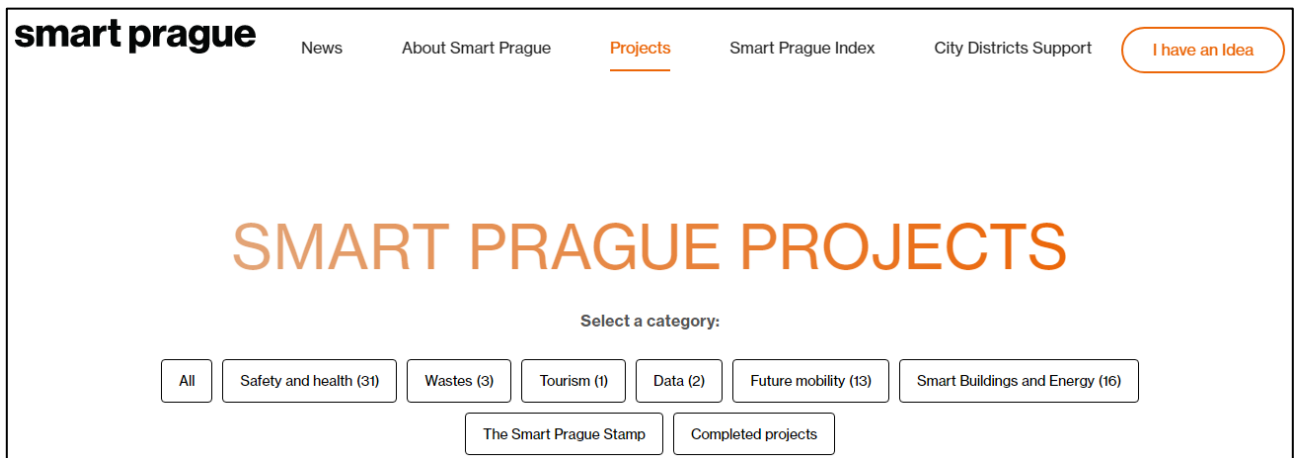

Рис. 3.7. SMART PRAGUE PROJECTS [64]

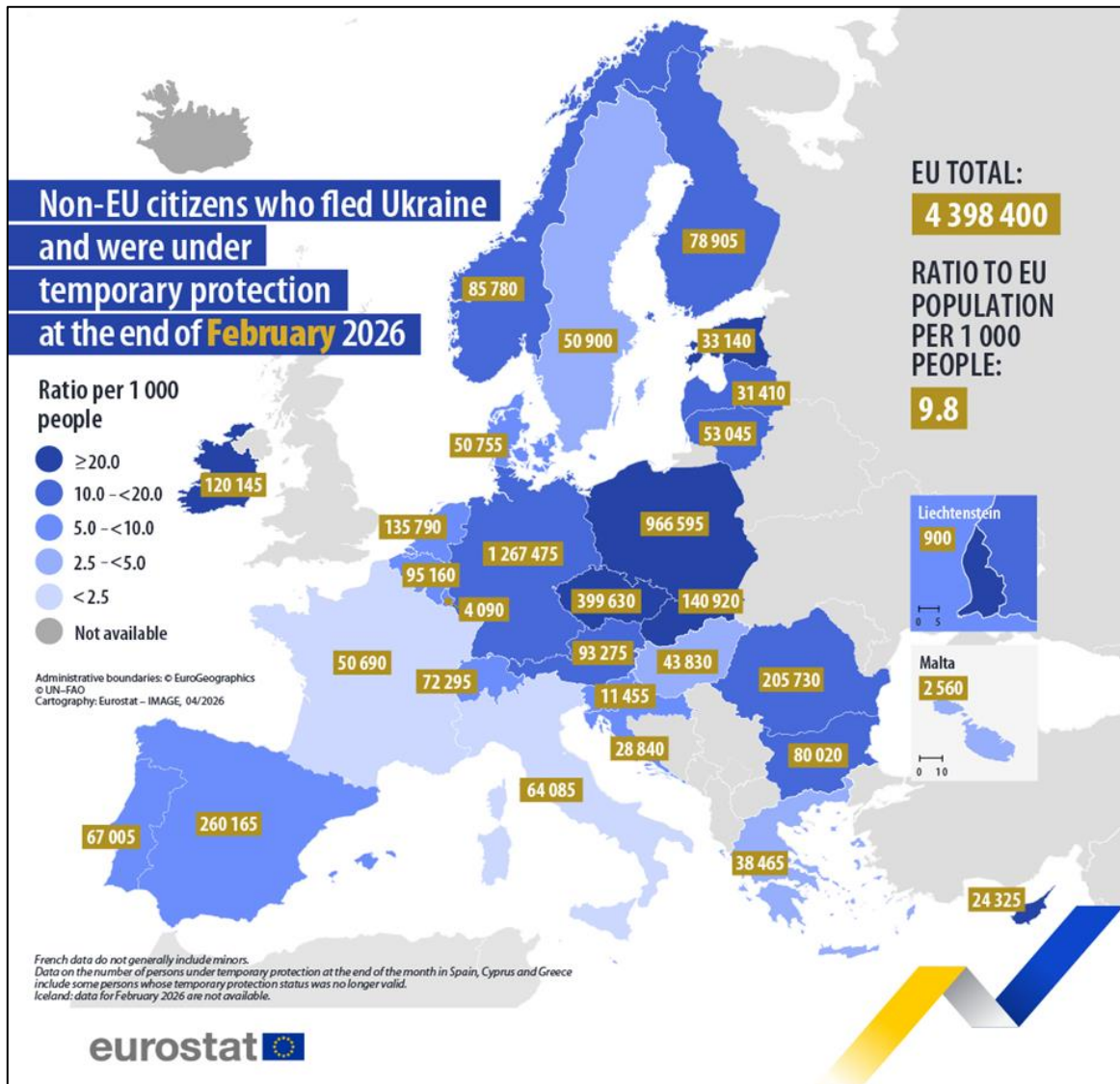

Рис. 3.8. Розподіл українських вимушених мігрантів, які перебували під тимчасовим захистом, за країнами ЄС станом на кінець лютого 2026 року [72]

Екологічна трансформація міст є ще одним пріоритетним напрямом розвитку. Устецький, Карловарський та Моравсько-Сілезький краї – три вугільні регіони Чехії, де зосереджено близько 21000 робочих місць у вугільній та хімічній промисловості, – реалізують програми поступового переходу від вугілля до відновлюваних джерел енергії в рамках стратегії справедливого переходу. Для підтримки цього процесу ЄС виділив 1,64 млрд. євро через Фонд справедливого переходу (JTF), кошти якого спрямовуються на декарбонізацію, рекультивацію забруднених територій, економічну диверсифікацію та підвищення якості життя в

цих регіонах [40; 30]. Рекультивация відкритих вугільних кар'єрів передбачає перетворення гірничих ландшафтів на рекреаційні зони та водосховища, що змінює функціональний профіль та імідж регіонів і є передумовою залучення нових інвестицій і туристів.

Таким чином, проблеми і перспективи розвитку міської системи Чеської Республіки є нерозривно пов'язаними. Постіндустріальна спадщина, регіональні диспропорції та демографічні виклики формують складний контекст, в якому чеські міста шукають нові моделі розвитку. Досвід успішних трансформацій – регенерація Долні Вітковице, Smart City ініціативи Праги, єврорегіональна кооперація – свідчить про наявність реального потенціалу для подолання накопичених проблем. Визначальним для майбутнього чеської міської системи стане здатність поєднати ефективне просторове планування з гнучкою соціальною політикою та активним використанням інструментів ЄС у рамках переходу до більш збалансованої, стійкої та інклюзивної моделі розвитку.

ВИСНОВКИ

1. Місто є складним багатовимірним явищем. У науковій літературі виокремлюють щонайменше дванадцять підходів до визначення поняття «місто» – соціальний, філософський, системний, правовий, управлінський, функціональний, економічний, географічний, економіко-географічний та інші, – кожен з яких відображає певний реальний вимір міського буття. Місто характеризується трьома універсальними властивостями: концентрацією населення та видів діяльності, їх диференціацією та інтеграцією. Класифікація і типологія міст здійснюється за людністю, функціями, економіко-географічним положенням, генезисом, участю в територіальному поділі праці та іншими критеріями; для аналізу чеської міської системи найбільш значущою є функціональна типологія. Урбанізація розглядається у вузькому (зростання міст) і широкому (поширення міського способу життя) розумінні; її просторова еволюція описується моделлю Л. Клаасена, що виокремлює чотири стадії – урбанізацію, субурбанізацію, контрурбанізацію та реурбанізацію. Чехія перебуває переважно на стадіях субурбанізації та реурбанізації, що підтверджується масштабним відтоком населення з міських ядер у 1996-2005 роках та подальшим відродженням центрів великих міст.

2. Формування міської системи Чеської Республіки являє собою багатовіковий процес, що пройшов дев'ять якісно різних етапів. Витоки сягають протоміських градів Великоморавської держави (830-906 років); у XIII ст. розгорнулася інтенсивна середньовічна урбанізація в рамках Ostsiedlung з формуванням мережі близько 40 королівських міст. Золота доба Карла IV (1346-1378 роки) перетворила Прагу на столицю Священної Римської імперії. Після поразки в битві на Білій горі (1620 року) Богемія втратила автономію, а реальний центр влади перемістився до Відня. Потужним каталізатором урбанізації XIX ст. стала залізниця: лінія Відень–Брецлав–Брно (Kaiser Ferdinands-Nordbahn) відкрита у 1839 році. Перша Чехословацька Республіка (1918-1938 роки) зосередила близько 80 % промислового потенціалу колишньої Австро-Угорщини. Масштабне примусове виселення (одсун) близько 2,5 млн. судетських німців у 1945-1947 роках

призвело до тривалої депресії прикордонних регіонів. Соціалістична урбанізація (1948-1989 роки) ознаменувалась будівництвом панелаків та нових промислових міст. Постсоціалістична трансформація після 1989 року спричинила субурбанізацію, джентрифікацію центрів та деіндустріалізацію, яка особливо гостро позначилась на промислових містах, зокрема Остраві, Кладно і Мості.

3. Сучасна міська система Чеської Республіки станом на 2025 рік нараховує 6258 муніципалітетів, з яких 610 мають статус міста, 27 – статутного міста та 232 – ринкового містечка. Система визначається Законом № 128/2000 Sb. про Муніципалітети і характеризується чіткою ієрархією від мегаполісу Праги (близько 1,4 млн. жителів, або 2,3 млн. з урахуванням агломерації) до маленьких міст менше 2500 мешканців. Міська ієрархія є моноцентричною: Празька агломерація охоплює понад 20 % населення країни; Брненська нараховує понад 500 тис. осіб, Остравська – близько 800 тис. Просторовий розподіл міст нерівномірний: найбільша концентрація міських поселень – у Середньочеському краї, найвища частка міського населення – у Моравсько-Сілезькому краї. Характерною тенденцією є зростання субурбанізованих поселень без офіційного міського статусу – зокрема Горомержице (5496 осіб) і Долні-Лутине (5326 осіб), що свідчить про невідповідність між законодавчим та функціональним визначенням міста.

4. Суспільно-географічні особливості міст Чеської Республіки визначаються поєднанням демографічного старіння, динамічної міграційної поляризації та постіндустріальної трансформації зайнятості. Середній вік населення зріс на 5,8 року між 1993 і 2020 роками. Ключовою тенденцією є просторова диференціація міграційних процесів: Прага отримала міграційний приріст +171468 осіб у 1993-2020 роках і концентрує 32,4 % від усіх іноземців країни, тоді як Острава втратила 27516 осіб, Карвіна – 12081, Хавіржов – 11740. Субурбанізація яскраво виявляється в приміських громадах – зокрема Нупаки і Хиня мають найвищий загальний приріст серед усіх муніципалітетів. Станом на кінець 2024 року іноземці складають 10 % від загальної чисельності населення Чехії (1,09 млн. осіб), серед яких найчисельнішою групою є громадяни України (589456 осіб). Структура зайнятості відображає постіндустріальну трансформацію: у великих містах домінують

фінансові послуги, ІТ та туризм; рівень безробіття є одним із найнижчих в ЄС. Водночас у містах Устецького та Карловарського країв зберігаються підвищені показники соціальної депривації та просторової сегрегації.

5. Проблеми і перспективи розвитку міської системи Чеської Республіки є нерозривно пов'язаними. Серед ключових проблем виділяються: виражена просторова поляризація – ВВП на душу населення у Празькому регіоні становить 192,8 % від середнього по ЄС при значно нижчих показниках периферійних країв; депопуляція малих міст – близько 30 % міст до 2500 жителів скоротили населення у ХХІ ст.; масштабна постіндустріальна спадщина – 2355 локацій браунфілдів загальною площею 10400 га, де конверсія обходиться до чотирьох разів дорожче за грінфілд; соціальна сегрегація в містах з індустріальним минулим (зокрема Мост, Хомутів, Усті-над-Лабою); неконтрольована субурбанізація за відсутності єдиного агломераційного врядування. Перспективи пов'язані з реалізацією низки стратегічних напрямів: регенерація браунфілдів (модель Долні Вітковице в Остраві як приклад успішного перетворення індустріальної спадщини на культурний кластер); розвиток туристичної функції на базі 18 об'єктів ЮНЕСКО, де Прага займає 5-те місце серед найвідвідуваніших міст Європи; поглиблення транскордонного співробітництва в рамках 13 єврорегіонів; впровадження концепції Smart City; екологічна трансформація вугільних регіонів за підтримки ЄС (1,64 млрд. євро з Фонду справедливого переходу); інтеграція понад 400 тис. українських вимушених переселенців як чинника демографічного відновлення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Богачов С. В., Мельникова М. В., Лук'янченко О. О. та ін. Проблеми теорії та практики розвитку міської господарської системи : монографія. Донецьк : ТОВ «Юго-Восток, Лтд», 2006. 381 с.
2. Буряк В. В. Еволюція поглядів щодо трактування поняття «місто». *Економічний вісник*. 2016. № 3. С. 70-78. URL : https://ev.nmu.org.ua/docs/2016/3/EV20163_070-078.pdf
3. Буряченко А. Є. Урбанізація в контексті фінансового, демографічного та соціального розвитку. *Вчені записки*: зб. наук. праць; редкол.: А.Ф. Павленко (відп. ред.) та ін. Київ: КНЕУ, 2013. Вип. 15. 208 с.
4. Вечерський В. В. Місто. *Велика українська енциклопедія*. URL: <https://vue.gov.ua/Місто>
5. Гончар О. М. Сутність урбанізації як глобального економічного процесу. *Науковий вісник Мукачівського державного університету*. 2016. № 2 (6). 196 с.
6. Гукалова І. В., Омельченко Н. В. Категорія «урбанізація» у понятійній площині соціальної географії та інших наук. *Вісник Одеського національного університету. Серія: Географічні та геологічні науки*. 2015. Т. 20, Вип. 2 (25). 190 с.
7. Гусєва Н. В., Задєсенцев О. М. Типологічні ознаки Сєвєродонецько-Лисичанської агломерації. *Економічна та соціальна географія : науковий збірник*. Київ, 2017. Вип. 77. С. 10-18. DOI: <https://doi.org/10.17721/2413-7154/2017.77.10-18>
8. Дронова О. Л. Геоурбаністика : навчальний посібник. Київ : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2014. 419 с. URL: <https://geo.knu.ua/wp-content/uploads/2021/06/geourbanistika.pdf>
9. Закон України «Про порядок вирішення окремих питань адміністративно-територіального устрою України» від 28 липня 2023 року № 3285-IX.

- Верховна Рада України.* URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3285-20/ed20230728#n9>
10. Інформація про Чехію. *Посольство Чеської Республіки в Польщі.* URL : https://mzv.gov.cz/kyiv/uk/x2001_09_21/index.html
 11. Країни–члени НАТО. *NATO.* URL : <https://www.nato.int/en/about-us/organization/nato-member-countries?selectedLocale=uk>
 12. Мовчан О. М. Місто. *Енциклопедія історії України.* Т. 6: Ла-Мі. Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ: В-во «Наукова думка», 2009. 790 с. URL: <https://www.history.org.ua/?termin=Misto>
 13. Олійник Я. Б., Степаненко А. В. Вступ до соціальної географії: навч. посібник. Київ, 2000. 204 с.
 14. Осітнянко А. П. Планування розвитку міста : монографія. Київ : КНУБА, 2001. 379 с.
 15. Покляцький С. А. Умови життя великих міст України: суспільно-географічне дослідження. Відп. ред. І. В. Гукалова. Київ : Наукова думка, 2016. 184 с. URL : <https://igu.org.ua/sites/default/files/igu-files/mono/living-conditions.pdf>
 16. Пеленська О. Роз'єднання Чехословаччини. Історія розлучення. *Радіо Свобода.* 28 серпня 2012. URL : <https://www.radiosvoboda.org/a/24690942.html>
 17. Про систему планування і фінансування в рамках Політики згуртованості ЄС на програмний період 2021-2027 рр. *Верховна Рада України.* URL : <https://komsamovr.rada.gov.ua/uploads/documents/44015.pdf>
 18. Родченко В. Б. Міські комплекси України: чинники та умови організації регулювання соціально-економічного розвитку : монографія. Донецьк : Ін-т економіки пром-ті НАН України, 2012. 404 с.
 19. Салій І. М. Урбанізація в Україні : соціальні та управлінські аспекти. Київ: Наук. думка, 2005. 301 с.
 20. Саханенко С. Є. Теоретичні та організаційно-функціональні засади політичного управління містом в умовах самоврядування: автореф. дис. на

- здобуття наук. ступеня д-ра наук з держ. упр.: спец. 25.00.04 «Місцеве самоврядування». Дніпропетровськ, 2005. 40 с.
21. Сіройч З. С. Демографічні та соціально-економічні проблеми розвитку міських агломерацій : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра екон. наук : спец. 08.00.07 «Демографія, економіка праці, соціальна економіка і політика». Київ, 2009. URL : <http://dissertation.org.ua/080007/09szsd/>
 22. Топчієв О. Г. Основи суспільної географії. Одеса: Астропринт. 2001. 560 с.
 23. Топчієв О. Г. Суспільно-географічні дослідження: методологія, методи, методики : навчальний посібник. Одеса : Астропринт, 2005. 632 с. URL : https://kyivobl-man.in.ua/wp-content/uploads/2021/11/Suspilno-geografichni-doslidzhennya-metodologiya-metody-metodyky_compressed.pdf
 24. ЧР та Європейський Союз. *Посольство Чеської Республіки в Києві*. URL : https://mzv.gov.cz/kyiv/uk/x2001_09_21/x2001_09_21_3/x2010_10_14.html
 25. Administrative structure of the Czech Republic. *Český statistický úřad*. URL : <https://csu.gov.cz/docs/107508/ce227716-6314-d6bf-2322-bef02c6ffe75/32019925m01.pdf?version=1.1>
 26. Areál Dolní Vítkovice – unikátní industriální památka v Ostravě. *KUDYZNUDY.CZ*. URL : <https://www.kudyznudy.cz/aktivita/dul-hlubina-a-vysoke-pece-a-koksova-vitkovickych>
 27. Burgess E. W. The Growth of the City: An Introduction to a Research Project. *Park R. E., Burgess E. W., McKenzie R. D. (eds.) The City*. Chicago : University of Chicago Press, 1925. P. 47-62.
 28. Czech Presidency of the Council of the EU. *Eurostat*. URL : <https://ec.europa.eu/eurostat/fr/web/products-eurostat-news/-/edn-20220701-1>
 29. Czech republic economy infographic economic statistics data of czechia charts. *Magnific*. URL : https://www.magnific.com/premium-vector/czech-republic-economy-infographic-economic-statistics-data-czechia-charts-presentation_45152452.htm

30. Czechia – Country profiles – Europe's environment 2025. *European Environment Agency*. URL : <https://www.eea.europa.eu/en/europe-environment-2025/countries/czechia>
31. Česká republika – mapa České republiky. *Naturalminevita*. URL : <https://www.naturalminevita.sk/portal/mapy/mapa-ceskej-republiky/>
32. Czech lands in the High Middle Ages. *Wikipedia*. URL : https://en.wikipedia.org/wiki/Czech_lands_in_the_High_Middle_Ages
33. Czech Republic (Czechia) Population. *Worldometer*. URL : <https://www.worldometers.info/world-population/czechia-population/>
34. Czech Republic. *Wikipedia*. URL : https://en.wikipedia.org/wiki/Czech_Republic
35. Czech Republic. *Encyclopædia Britannica*. URL : <https://www.britannica.com/place/Czech-Republic>
36. Czech Republic geographic map. *Wikipedia*. URL : https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A4%D0%B0%D0%B9%D0%BB:CzechRepublic-geographic_map-en.svg
37. Demographic Yearbook 2023. New York : United Nations, 2025. URL : <https://unstats.un.org/unsd/demographic-social/products/dyb/documents/dyb2023/Notes06.pdf>
38. Dickinson R. E. City and Region: A Geographical Interpretation. London: Routledge & Kegan Paul, 1964.
39. Dziewoński K. Geografia osadnictwa i zaludnienia: Dorobek, podstawy teoretyczne, problemy badawcze. *Czasopismo Geograficzne*. 1956. T. 28, № 4. S. 721-764.
40. EU Cohesion Policy: €1.64 billion for a just climate transition in Czechia. *European Commission*. 26 September 2022. URL: https://ec.europa.eu/regional_policy/en/newsroom/news/2022/09/26-09-2022-eu-cohesion-policy-eur1-64-billion-for-a-just-climate-transition-in-czechia
41. Emperor Ferdinand Northern Railway. *Wikipedia*. URL: en.wikipedia.org/wiki/Emperor_Ferdinand_Northern_Railway

42. Euroregiony v České republice. *Český statistický úřad*. URL : <https://csu.gov.cz/hkk/euroregiony>
43. Fertility statistics. *Eurostat*. URL : https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Fertility_statistics
44. GDP (current US\$) – Czechia. *World Bank*. URL: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD?locations=CZ>
45. GDP per capita (current US\$) – Czechia. *World Bank*. URL: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.CD?locations=CZ>
46. Health at a Glance 2023: OECD Indicators. Paris: OECD Publishing, 2023. URL: doi.org/10.1787/7a7afb35-en
47. Life expectancy at birth by sex. *Eurostat*. URL : <https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/tps00205/default/table?lang=en>
48. List of cities and towns in the Czech Republic. *Grokopedia.com*. URL : https://grokopedia.com/page/List_of_cities_and_towns_in_the_Czech_Republic
49. Lokšová T., Galčanová Batista L. Postsocialist suburban governmentality: A shift from reactive to proactive discourse in the case of Brno, Czech Republic. *Cities*. Volume 110. March 2021. URL : <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0264275120314220?via%3DiHub>
50. Každý desátý obyvatel Česka je cizinec. *Český statistický úřad*. URL : <https://statistikaamy.csu.gov.cz/kazdy-desaty-obyvatel-ceska-je-cizinec>
51. Kunc J., Tonev P., Martinát S. et al. Industrial legacy towards brownfields: Historical and current specifics, territorial differences (Czech Republic). *ResearchGate*. 2018. URL : https://www.researchgate.net/publication/326877683_Industrial_legacy_towards_brownfields_Historical_and_current_specifics_territorial_differences_Czech_Republic
52. Malý lexikon obcí České republiky – 2025. *Český statistický úřad*. URL : <https://csu.gov.cz/produkty/maly-lexikon-obci-ceske-republiky-2025>

53. Maranová K. Industrial Development in Austria-Hungary in Nineteenth Century: Role of Entrepreneurs and Management. *Economic History Society Annual Conference*. 2024. URL: <https://files.ehs.org.uk/wp-content/uploads/2024/03/07145934/Maranova-Industrial-Development-in-Austria.pdf>
54. Marx K. H., Engels F. The German Ideology. International Publishers Co, 1970. 158 p.
55. Moravia. *Encyclopædia Britannica*. URL: <https://www.britannica.com/place/Moravia>
56. Number of people living in urban and rural areas, Czechia. *Our World in Data*. URL : <https://ourworldindata.org/grapher/urban-and-rural-population?country=~CZE>
57. On the industrial history of the Czech Republic. *EUROPEAN ROUTE OF INDUSTRIAL HERITAGE*. URL : <https://www.erih.net/how-it-started/industrial-history-of-european-countries/czech-republic>
58. Památky UNESCO v České republice a zajímavosti pro děti. *Uno Duo.cz*. URL : <https://www.unoduo.cz/pamatky-unesco-cr/>
59. Percent urban population – Country rankings. *The Global Economy.com*. URL : https://www.theglobaleconomy.com/rankings/Percent_urban_population/European-union/
60. Population of the world's largest cities, 1950 to 2035. *Our World in Data*. URL : <https://ourworldindata.org/grapher/city-populations-to-2035>
61. Population structure and ageing. *Eurostat*. URL : https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Population_structure_and_ageing
62. Prague. *Wikipedia*. URL : <https://en.wikipedia.org/wiki/Prague>
63. Prague City Tourism. *Tourism Statistics 2024*. Praha, 2025. URL: praguecitytourism.cz
64. Smart Prague. Projects. *Operátor ICT*. URL: smartprague.eu/projects

65. Real GDP increased in most EU regions in 2023. *Eurostat*. 11 February 2025. URL: ec.europa.eu/eurostat/web/products-eurostat-news/w/ddn-20250211-2
66. Regional accounts. *Český statistický úřad*. URL: csu.gov.cz/regional-accounts
67. Queen S. A., Carpenter D. B. *The American City*. New York: McGraw-Hill, 1953.
68. Share of the population living in urban areas, 1960 to 2024. *Our World in Data*. URL : https://ourworldindata.org/grapher/share-of-population-urban?tab=line&country=~OWID_WRL
69. Smailes A. E. *The Geography of Towns*. Hutchinson's University Library, London, 1953. 166 p.
70. Sýkora L. Changes in the Internal Spatial Structure of Post-communist Prague. *GeoJournal*. 1999. Vol. 49. P. 79-89. URL : <https://www.researchgate.net/publication/227058342>
71. Stamp L. D. (ed.) *A Glossary of Geographical Terms*. New York : Longmans, Green and Co., 1961. 539 p.
72. Temporary protection for persons fleeing Ukraine – monthly statistics. *Eurostat*. URL: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Temporary_protection_for_persons_fleeing_Ukraine_-_monthly_statistics
73. The Great Spa Towns of Europe. *UNESCO*. URL: <https://whc.unesco.org/en/list/1613>
74. Unemployment statistics. *Eurostat*. URL : https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Unemployment_statistics
75. Urban planning in the Czech Republic. *Wikipedia*. URL : https://en.wikipedia.org/wiki/Urban_planning_in_the_Czech_Republic
76. Území, sídelní struktura. *Český statistický úřad*. URL : <https://statistikaamy.csu.gov.cz/cesko-v-cislech-uzemi-sidelni-struktura>
77. Vymezení metropolitních oblastí a aglomerací pro potřeby ITI 2020. *ATLAS OBYVATELSTVA*. URL : <https://www.atlasobyvatelstva.cz/cs/vymezeni-metropolitnich-oblasti-aglomeraci-pro-potreby-iti-2020>

78. Weber M. The City / transl. and ed. by D. Martindale, G. Neuwirth. Glencoe : The Free Press, 1958. 242 p.
79. World Heritage List – Czech Republic. *UNESCO*. URL: whc.unesco.org/en/statesparties/cz
80. Zákon č. 128/2000 Sb. o obcích (obecní zřízení) ze dne 12. dubna 2000. *Sbírka zákonů České republiky*. 2000. Částka 38. URL : <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2000-128>
81. Zákon č. 129/2000 Sb. o krajích (krajské zřízení). *Sbírka zákonů České republiky*. 2000. Částka 38. URL : <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2000-129>

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А

Таблиця А.1

**Визначення поняття «місто» з позиції різних авторів і джерел
(складено автором)**

Автор	Визначення поняття «місто»
E. W. Burgess, 1925	Система концентричних зон, розташованих одна всередині іншої, із загальним і найбільш важливим у місті центральним діловим районом [27]
K. H. Marx, F. Engels, 1932	Довготривале скупчення людей у містах переробної промисловості й торгівлі, зумовлене технічним прогресом виробництва та концентрацією капіталів [54]
A. E. Smailes, 1953	Спільнота людей, що веде своєрідний спосіб життя ... або ... частина земної поверхні, що відрізняється від навколишньої сільської місцевості певним типом антропогенного перетворення у вигляді забудови великими будівлями та іншими характерними спорудами [69]
S. A. Queen, D. B. Carpenter, 1953	Грандіозне за часом існування або займаною площею об'єднання людей і будівель, що відрізняються особливого роду діяльністю [67]
M. Weber, 1958	З економічної точки зору містом є поселення, в якому діє ринок, де «ринок» означає наявність регулярного товарообміну усередині поселення в якості істотної складової частини доходу та задоволення потреб населення. Із соціологічної точки зору місто являє собою поселення, тобто проживання у близьких за відстанню один до одного будинках, які складають настільки широке населене місце, що взаємне особисте знайомство мешканців один з одним, яке відрізняє сусідський зв'язок, у ньому відсутній [78]
L. D. Stamp, 1961	Сукупність жителів, інкорпорованих (zareєстрованих як облікова одиниця) та керованих мером [71]
R. E. Dickinson, 1964	Центроване поселення, більшість працюючого населення якого зайняте несільськогосподарською діяльністю; щоб відрізнити міське населення від сільського ... обирають деяку умовну кількість населення. Але по суті визначення міського поселення є в корені питанням функції, а не величини поселення [38]
А. П. Осітнянко, 2001	Соціально-природна система, основними системоформуючими факторами якої є населення, природне та екологічне середовище, простір і економіка; провідною підсистемою є економічна, представлена галузевою і територіальною структурою [14]
О. Г. Топчієв, 2005	Великий населений пункт, що виконує адміністративні, організаційно-господарські, політичні (управлінські), промислові, транспортні, соціальні, обслуговуючі, культурні, рекреаційні та інші господарські функції. Переважна більшість населення міста зайнята поза сільським господарством. Характерною рисою міст є підвищений рівень комунального благоустрою, наявність систем виробничої та соціальної інфраструктури [23]
С. Є. Саханенко, 2005	Цілісне утворення, відмежоване від зовнішнього середовища функціонально (за переважно несільськогосподарським родом занять

	його жителів), просторово (оскільки місто розташовується на території, межі якої можна визначити), юридично (у межах політико-адміністративного поділу країни), політично (через розвиток системи місцевого самоврядування) [20]
С. В. Богачов, М. В. Мельникова, О. О. Лук'янченко та ін., 2006	Складна економічна система, що розвивається з урахуванням закономірностей ефективного розміщення виробництва, ринкової спеціалізації та комплексного розвитку, а також раціонального розподілу праці [1]
Енциклопедія історії України, 2009	Великий населений пункт, населення якого зайняте звичайно поза сферою сільського господарства. До кінця XVIII ст., – як правило, укріплене поселення, осередок соціально-економічного, культурного та релігійного життя, часом влади, жителі якого займаються переважно ремеслами і торгівлею. Міста виникають унаслідок відокремлення ремесла від землеробства, торгівлі від виробництва, майнового і соціального розшарування суспільства [12]
З. С. Сіройч, 2009	Історично сформована, соціально та економічно розрізнена, щільно збудована та просторово сконцентрована поселенська одиниця, що має законодавчо визначений статус і являє собою складну територіальну суспільно-економічну систему [21]
О. Л. Дронова, 2014	Населений пункт з розвинутою інфраструктурою та комунікаціями, віднесений законодавством держави до категорії міст (має статус міста). Як правило, має значну (порівняно із сільськими поселеннями) кількість населення, яке зайнято переважно в несільськогосподарських сферах діяльності. Міста зазвичай виділяються підвищеною густотою населення, компактністю і характерним типом забудови, часто багатоповерхової [8]
В. В. Буряк, 2016	Цілісне утворення (система), в якому взаємодіють історичні, економічні, соціальні, політичні, екологічні, біологічні, природно-наукові закономірності з метою врахування та взаємоузгодження державних, суспільних та приватних інтересів [2]
Велика українська енциклопедія, 2022	Форма поселення, населений пункт, значний за розмірами, чисельністю й щільністю населення, зайнятого переважно у неаграрних сферах діяльності. Місто є історично конкретною соціально-просторовою формою існування суспільства. Населення міста з формами життя і повсякденної діяльності об'єднане у певну соціально-територіальну спільноту [4]
Закон України «Про порядок вирішення окремих питань адміністративно- територіального устрою України», 2023	Населений пункт з переважно компактною забудовою, загальна чисельність жителів якого становить не менш як 10 тисяч. Населеним пунктом є компактно заселене місце проживання людей, що утворилося внаслідок історичних традицій, господарської та іншої діяльності, має сталий склад населення, власну назву та відокремлену територію із встановленими у передбаченому законом порядку межами [9]

Визначення поняття «урбанізація» за різними авторами (складено автором)

Автор	Сутність поняття «урбанізація»
Є. Ю. Бондаренко	Історичний процес підвищення ролі міст і міського способу життя в розвитку суспільства, пов'язаний з просторовою концентрацією діяльності в порівняно невеликій кількості міст та ареалах соціально-економічного розвитку (урбанізованих районах) [8]
В. О. Макуха, О. І. Драпиковський	Глобальний процес зростання ролі міст у розвитку суспільства, який визначає спосіб життя населення, його демографічну та соціально-професійну структури, види економічної та побутової діяльності, характер розселення та розміщення продуктивних сил [8]
Я. Б. Олійник, А. В. Степаненко, 2000	Процес, у ході якого відбуваються зростання міст та їхньої ролі у суспільному розвитку, концентрація населення у великих містах та агломераціях, поширення міського способу життя як феномена культури і цивілізації [13]
О. Г. Топчієв, 2001	Поступова зміна місця проживання людського населення із сільської місцевості до міських районів у поєднанні із загальним зростанням і розвитком міських поселень, зростанням питомої ваги міського населення, поширенням міського способу життя в певному регіоні, країні, світі [22]
І. М. Салій, 2005	Історичний процес виникнення і збільшення кількості міст і концентрації в них людського та економічного потенціалу, що зумовлює зростання їхнього значення в розвитку суспільства [19]
А. Є Буряченко, 2013	Вельми складний процес, і його не можна трактувати лише як зростання міст і збільшення чисельності міського населення. ... дане явище треба розуміти як новий етап розвитку суспільства, який характеризується концентрацією економічного, демографічного та політичного потенціалу, котрий дає змогу концентрувати та контролювати значні обсяги фінансових ресурсів, створювати нові технології, нові види послуг, здійснювати інноваційну діяльність [3]
І. В. Гукалова, Н. В. Омельченко, 2015	Всебічний процес підвищення значимості міст у житті суспільства, результатом якого є відносне збільшення міського населення і формування ієрархічної системи міських поселень як центрів поширення міських способу, умов життя населення і міської культури у конкретних суспільно-географічних умовах [6]
О. М. Гончар, 2016	Процес кількісних та якісних (структурних) змін в економіці, що змушує оточуюче середовище пристосовуватись до змін і проявляється у зростанні ролі міських поселень, зростанні частки індустріальних підприємств та підприємств сфери послуг, розширенні меж міст, поширенні міського способу життя, прагненні до підвищення життєвих стандартів, міграції, зміні екологічного стану тощо [5]

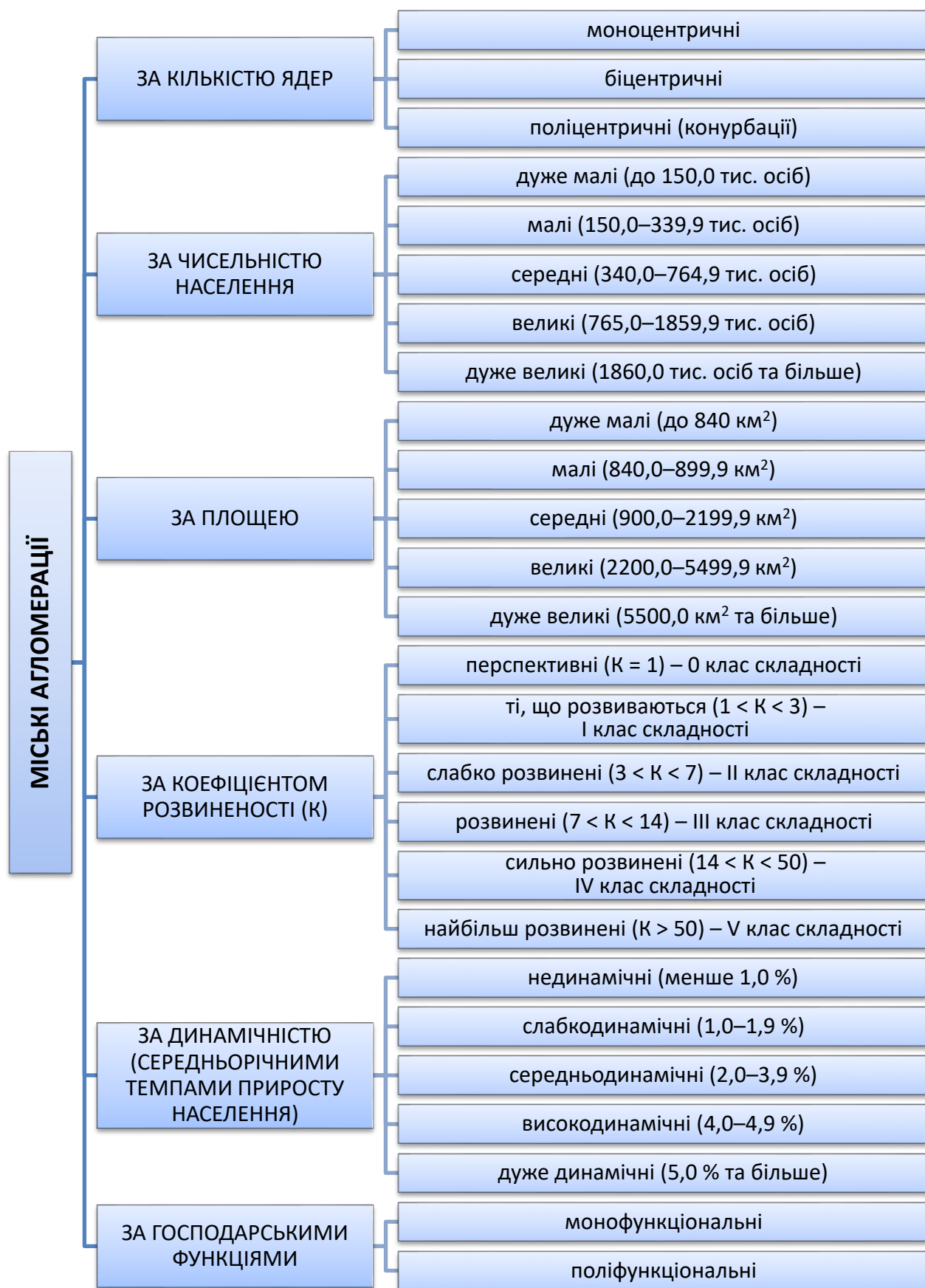

Рис. А.3. Класифікація міських агломерацій [7]

ДОДАТОК Б

Таблиця Б.1

Статутні міста Чеської Республіки
станом на 1 січня 2025 року [48]

Місто	Край	Населення, осіб
Брно / Brno	Південноморавський край	402739
Чеські Будейовиці / České Budějovice	Південночеський край	97231
Хомутов / Chomutov	Устецький край	46771
Дечін / Děčín	Устецький край	46376
Фрідек-Містек / Frýdek-Místek	Моравсько-Сілезький край	53590
Гавіржов / Havířov	Моравсько-Сілезький край	68674
Градець Кралове / Hradec Králové	Краловоградецький край	94311
Яблонець-над-Нисою / Jablonec nad Nisou	Ліберецький край	46209
Їглава / Jihlava	Височина край	54624
Карлові Вари / Karlovy Vary	Карловарський край	49073
Карвіна / Karviná	Моравсько-Сілезький край	48937
Кладно / Kladno	Середньочеський край	69664
Ліберець / Liberec	Ліберецький край	108090
Млада Болеслав / Mladá Boleslav	Середньочеський край	47346
Мост / Most	Устецький край	63474
Оломоуць / Olomouc	Оломоуцький край	103063
Опава / Opava	Моравсько-Сілезький край	55109
Острава / Ostrava	Моравсько-Сілезький край	273483
Пардубиці / Pardubice	Пардубицький край	92319
Пльзень / Plzeň	Пльзенський край	187928
Прага / Praha	Прага (столиця)	1397880
Простейов / Prostějov	Оломоуцький край	43408
Пршеров / Přerov	Оломоуцький край	40906
Теплиці / Teplice	Устецький край	50912
Тржинець / Trinec	Моравсько-Сілезький край	33852
Усті-над-Лабою / Ústí nad Labem	Устецький край	90866
Злін / Zlín	Злінський край	74684

**Великі міста Чеської Республіки (20000+ мешканців, без статутних),
станом на 1 січня 2025 року [48]**

Місто	Край	Населення, осіб
Бероун / Beroun	Середньочеський край	21521
Бланско / Blansko	Південноморавський край	20002
Богумін / Bohumín	Моравсько-Сілезький край	20315
Брандіс-над-Лабою Стара-Болеслав / Brandýs nad Labem-Stará Boleslav	Середньочеський край	20300
Бржецлав / Břeclav	Південноморавський край	24500
Чеська Липа / Česká Lípa	Ліберецький край	36815
Чеський Тешин / Český Těšín	Моравсько-Сілезький край	23100
Хеб / Cheb	Карловарський край	32808
Хрудім / Chrudim	Пардубицький край	23600
Гавличкув Брод / Havlíčkův Brod	Височина край	23791
Годонін / Hodonín	Південноморавський край	23500
Їндржихув Градець / Jindřichův Hradec	Південночеський край	20540
Клатови / Klatovy	Пльзенський край	22763
Копрживниці / Koprivnice	Моравсько-Сілезький край	21400
Крнов / Krnov	Моравсько-Сілезький край	22500
Кромержиж / Kroměříž	Південноморавський край	27900
Кутна Гора / Kutná Hora	Середньочеський край	21600
Літомержиці / Litoměřice	Устецький край	22767
Літвінов / Litvínov	Устецький край	22400
Мельник / Mělník	Середньочеський край	20300
Новий Їчин / Nový Jičín	Моравсько-Сілезький край	23000
Орлова / Orlová	Моравсько-Сілезький край	27500
Пісек / Písek	Південночеський край	31121
Пржибрам / Příbram	Середньочеський край	32800
Соколов / Sokolov	Карловарський край	22007
Стракониці / Strakonice	Південночеський край	22355
Шумперк / Šumperk	Оломоуцький край	24700
Табор / Tábor	Південночеський край	34356

Продовження таблиці Б.2

Тршебіч / Třebíč	Височина край	34530
Трутнов / Třutnov	Краловоградецький край	29607
Угерське Градіште / Uherské Hradiště	Злінський край	24900
Валашке Мезиржичі / Valašské Meziříčí	Злінський край	22600
Всетін / Vsetín	Злінський край	25200
Вишков / Vyškov	Південноморавський край	20600
Ждяр-над-Сазавою / Žďár nad Sázavou	Височина край	20400
Зноймо / Znojmo	Південноморавський край	34200

Найбільші 50 міст Чехії за чисельністю населення, 1869-2021 роки [52]

Pořadí Order	Město City, town	Výměra Cadastral area (ha)	Počet obyvatel v letech /Population in year					
			1869	1900	1930	1961	1991	2021
1.	PRAHA	49 621	270 389	559 433	950 465	1 133 056	1 214 174	1 335 084
2.	BRNO	23 018	104 977	176 645	283 972	324 173	388 296	382 405
3.	OSTRAVA	21 423	38 598	144 550	219 528	254 297	327 371	284 982
4.	PLZEŇ	13 767	31 436	91 334	134 288	140 106	173 791	175 219
5.	LIBEREC	10 609	50 252	79 470	95 623	78 193	101 162	104 261
6.	OLOMOUČ	10 333	30 134	52 607	77 602	80 246	102 786	100 514
7.	ČESKÉ BUDĚJOVICE	5 571	19 232	45 524	59 079	64 661	97 243	94 229
8.	HRADEC KRÁLOVÉ	10 569	18 884	29 310	50 137	66 608	99 917	92 683
9.	ÚSTÍ NAD LABEM	9 397	20 284	57 330	79 644	72 148	98 178	91 982
10.	PARDUBICE	8 266	13 231	25 214	42 220	65 240	94 610	91 755
11.	ZLÍN	10 283	9 889	10 944	33 068	61 203	81 146	74 478
12.	HAVÍŘOV	3 208	5 173	7 223	12 782	51 103	86 297	70 165
13.	KLADNO	3 697	16 421	42 521	51 249	55 919	71 753	68 896
14.	MOST	8 694	11 262	40 701	56 751	56 857	70 670	65 341
15.	OPAVA	9 057	27 011	42 043	54 263	48 091	62 815	55 996
16.	FRÝDEK-MÍSTEK	5 156	13 617	20 902	26 379	31 364	63 808	55 006
17.	JIHLAVA	8 786	24 197	30 213	37 076	36 528	51 831	51 125
18.	KARVINÁ	5 752	8 900	24 195	37 645	49 418	68 405	50 902
19.	TEPLICE	2 378	15 469	44 626	56 088	49 360	53 004	49 705
20.	CHOMUTOV	2 925	8 183	19 813	33 279	33 070	53 107	48 349
21.	KARLOVY VARY	5 908	14 185	42 653	63 506	50 034	56 054	48 319
22.	DĚČÍN	11 770	17 492	37 617	55 925	46 339	53 899	47 951
23.	JABLONEC NAD NISOU	3 138	12 785	32 087	50 203	36 116	45 937	45 317
24.	MLADÁ BOLESLAV	2 890	11 003	17 017	24 488	26 021	43 859	44 506
25.	PROSTĚJOV	3 904	18 475	28 659	38 412	39 559	48 898	43 381
26.	PŘEROV	5 845	11 341	22 007	30 270	36 101	51 300	42 451
27.	Česká Lípa	6 610	12 582	13 712	18 174	15 864	39 463	37 361
28.	Třebíč	5 759	10 328	15 309	17 555	20 387	38 355	35 107
29.	TRINEC	8 537	7 484	13 181	19 466	27 660	40 309	34 778
30.	Tábor	6 222	10 339	15 155	19 425	24 528	36 342	34 119
31.	Znojmo	6 590	15 606	23 316	30 794	27 456	36 134	33 775
32.	Kolín	3 499	10 239	16 339	20 568	25 301	31 595	32 490
33.	Příbram	3 610	14 051	21 767	15 464	26 803	36 898	32 248
34.	Cheb	9 636	17 826	28 084	37 599	22 133	31 847	31 920
35.	Písek	6 323	10 565	15 313	18 658	21 228	29 550	30 379
36.	Trutnov	10 332	18 289	27 561	28 329	25 214	31 999	29 958
37.	Kroměříž	5 098	12 848	17 509	22 024	23 178	28 636	28 360
38.	Orlová	2 467	3 875	15 820	24 847	21 543	36 339	28 330
39.	Vsetín	5 761	5 107	8 869	9 727	18 213	29 661	25 782
40.	Šumperk	2 788	9 651	14 658	18 739	19 266	30 422	25 452
41.	Uherské Hradiště	2 126	5 659	8 925	10 554	15 616	26 765	25 001
42.	Břeclav	7 719	6 683	13 794	19 454	17 185	24 979	24 554
43.	Hodonín	6 331	5 202	10 233	14 793	18 021	28 230	24 385
44.	Český Těšín	3 379	5 423	10 656	17 620	18 462	27 721	24 069
45.	Litoměřice	1 799	10 811	14 063	19 718	16 830	25 719	23 623
46.	Litvínov	4 070	6 342	20 473	24 136	24 990	29 096	23 489
47.	Havlíčkův Brod	6 493	8 189	10 240	15 232	17 533	24 472	23 255
48.	Nový Jičín	3 652	12 213	16 480	18 660	17 647	24 899	23 151
49.	Chrudim	3 321	10 293	14 180	14 570	16 460	23 643	23 140
50.	Krnov	4 429	10 644	18 399	24 075	21 493	25 436	23 130